

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ О. В. Стрельцова
« ____ » _____ 2022 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Виконавець: Бойко Л. В.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Патюк С. О.

Нормоконтролер: викладач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Головатенко М.Ю.

Київ, 2022

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ	8
1.1. Поняття суб'єкта злочину.....	8
1.2. Загальна характеристика проблем суб'єкту злочину у кримінальному праві зарубіжних країн	20
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ	30
2.1. Місце суб'єкта злочину у складі злочину за кримінальним правом України.....	30
2.2. Суб'єкт злочину за законодавством країн Англо-саксонської системи права	36
2.3. Суб'єкт злочину за законодавством країн континентальної системи права	42
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ОЗНАК СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ: ПОРІВНЯЛЬНО ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	45
3.1. Осудність та неосудність як ознака суб'єкта злочину та їх види	45
3.2. Вік як умова визнання суб'єктом злочину	54
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- КК - Кримінальний кодекс
- КК УРСР - Кримінальний кодекс Української
радянської соціалістичної республіки
- КПК - Кримінальний процесуальний кодекс
- ЦК - Цивільний кодекс

ВСТУП

Актуальність дипломного дослідження. Сучасне суспільство живе в епоху глобалізації та інформаційної відкритості, чому сприяє швидкий розвиток телекомунікаційних технологій. У всіх сферах життя держави і суспільства зближуються національні системи, створюються єдині стандарти і норми. Ці процеси не минули ні партійної, ні правової системи, що склалася в різних державах. До запровадження нового правового інституту законодавці намагалися якомога повніше вивчити досвід іноземних колег, що призводить до появи спільних парадигм у судовій практиці. Проте чуже запозичення розвиває збереження власних правових традицій.

З моменту вчинення злочину між нею та державою виникають певні правовідносини, внаслідок яких така особа та держава мають взаємні права та обов'язки.

Винний зобов'язаний бути засуджений за вчинення кримінального правопорушення, а також конфіскацію та обмеження, встановлені КК держави. Водночас він має право підпадати під дію тієї самої статті Кримінального кодексу, яка регулює вчинене ним діяння; покарання призначено лише в межах санкції, передбаченої цією статтею; враховуються відповідні положення.

Предмет злочину в кримінальному праві є однією з обов'язкових ознак злочину. У теорії кримінального права суб'єктом злочину є особа, яка має сукупність ознак, що дають підстави для її притягнення до відповідальності. Наприклад, КК 1960 р. не містив законодавчого визначення цього складу злочину.

КК 2001 р. не лише визначив поняття суб'єкта злочину, а й виклав у загальній частині окрему частину IV, яка регулює всі основні питання, пов'язані з цим поняттям, а саме поняття:

1) розуміння сутності суб'єкта злочину (ст. 18 КК); 2) осудності (ст. 19 КК);

3) обмежена осудність суб'єкта злочину (ст. 20 КК);

4) ознаки кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в стані алкогольного сп'яніння (ст. 21 КК);

5) вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК).

Чинний Кримінальний кодекс України (КК України) розроблено з урахуванням деяких фундаментальних положень іноземного кримінального законодавства, але з моменту прийняття Кримінального кодексу України у світі з'явилося багато перспективних теорій, без раціональної реалізації яких національним кримінальним законодавством стає частково архаїчний. Це стосується багатьох розділів загальної та особливої частини України, зокрема інституту злочинності та його елементів, одного з найважливіших у теорії кримінального права. Однак багатогранність цього інституту істотно ускладнює його повний і всебічний аналіз в одній дисертації.

У цьому відношенні актуальним є порівняльно-правове вивчення окремих фактів злочину в кримінальному праві різних зарубіжних країн, щоб результати цих досліджень могли бути використані для всебічного аналізу всіх елементів у сукупності.

З чотирьох фактів злочину, які відомі теорії кримінального права України, нами обрано суб'єкт злочину як ключовий елемент злочину, що вчиняє суспільно небезпечне правопорушення, яке визнається кримінальним. Правовий інститут суб'єкта злочину наразі потребує порівняльно-правового аналізу таких важливих і численних дискусій, які викликають у експертів такі питання, як: визначення віку, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності; підстави визнання особи, яка вчинила злочин, осудною, обмежено осудною або неосудною; кримінально-правове значення стану сп'яніння; обґрунтування можливості та доцільності кримінальної відповідальності юридичних осіб. Вивчення цього питання дасть можливість законодавцю визначити шляхи подальшого реформування кримінального законодавства відповідно до основних тенденцій кримінального права.

Метою дослідження є вивчення чинного кримінального законодавства України та зарубіжжя та наукової роботи вітчизняних та зарубіжних вчених щодо інституту злочину, а також запропонувати вдосконалити чинне національне кримінальне законодавство у цій сфері. площа.

Завдання дослідження:

1. Розкрити поняття суб'єкта злочину в правових системах різних країн;
2. Визначити проблеми суб'єкта злочину у кримінальному праві зарубіжних країн;
3. Проаналізувати місце суб'єкта злочину у складі злочину за кримінальним правом України;
4. Встановити суб'єкт злочину за законодавством країн Англосаксонської системи права;
5. Встановити суб'єкт злочину за законодавством країн континентальної системи права;
6. Конкретизувати поняття осудності та неосудності як ознаки суб'єкта злочину, ознайомитися з видами;
7. Уточнити вікові межі, як одну з умов визнання суб'єктом злочину;

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини (кримінально-правові відносини), які виникають за участі суб'єкта злочину у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення – злочину.

Предметом дослідження є порівняльно-правовий аспект суб'єкту злочину, із врахуванням тенденції розвитку вітчизняного та міжнародного кримінального законодавства та кримінальної правової теорії, а також судової практики застосування поняття суб'єкта злочину та осудності, як однієї з основних складових кримінального правопорушення.

Методологія та методика дослідження. Методологічною основою дослідження стали такі методи пізнання: логічний, порівняльний, історичний, системно-структурний аналіз, статистичний аналіз, анкетування, екстраполяція та інші.

У процесі роботи вивчено та проаналізовано порівняльне правознавство, законодавство України, кримінальне право ряду зарубіжних країн, практика українських та іноземних судів, література з кримінального права України та зарубіжжя, публікації в мережі Інтернет та періодичні видання.

Структура роботи визначається метою та цілями дослідження, вона складається із вступу, трьох розділів, що поділені на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (53 позиції). Загальний обсяг роботи 75 сторінок.

Апробація результатів дослідження. Окремі наукові результати дослідження були апробовані та опубліковані у межах наступних науково-практичних конференцій: « Проблеми визначення суб'єкта кримінального правопорушення» (Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні погляди на актуальні питання правових наук», 26-27.11.21. м. Запоріжжя. Громадська організація «Істина») ; «Значення віку для визначення особи суб'єктом злочину» (Міжнародна науково-практична конференція «Політ», 2.05.22. м. Київ).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

1.1. Поняття суб'єкта злочину

Безсумнівним є те, що суб'єкт злочину є кримінально-правове поняття, сутність якого має важливе значення для вирішення питань, пов'язаних з виведенням кримінальної відповідальності, визначенням виду та міри покарання за злочин. Суб'єкт злочину є одним із ключових понять кримінального права. Проблема злочинності ніколи не залишалася без уваги в кримінальному праві: від праць дореволюційних учених, видатних юристів до новітніх досліджень. Проте розвиток наукових знань з цього питання не знайшов чіткого вираження теоретичної моделі суб'єкта злочину.

Як стверджує Діордіца І. В., «формування методологічних основ суб'єкта злочину відноситься до кримінальних поглядів І. Канта, Г. Гегеля, А. Фейєрбаха, І. Фіхте та інших представників філософії та кримінального права, які мали істотний вплив на формування сучасного правового мислення». Тому правильно стверджувати, що одні з перших думок, тверджень і уявлень про суб'єкт злочину можна знайти в теоріях цих філософів, які працювали над розкриттям кримінально-правових проблем. Отже, положення їхніх теорій мали значний вплив на формування сучасного правового мислення [1, с. 82].

Вчення Канта і Гегеля підготувало необхідні передумови для переходу від метафізичного до діалектичного матеріалізму. Особливу увагу слід приділити дослідженню теоретичних поглядів Канта з точки зору його філософського розуміння злочину та особи, яка його вчинила. Ідея вільної волі, яка повністю не залежить від визначень чуттєвого світу, стала основою злочинних поглядів Канта. Згідно з його теорією, будь-яке умисне порушення пов'язане з визнанням його злочином. При цьому суб'єкт

злочину, як фізична особа, має свободу волі, яку філософ розглядає і оцінює як бажання. Правовим наслідком вини є покарання.

Теорія кримінального права Гегеля відображала не тільки об'єктивний ідеалізм його філософії, а й питання методології. На думку філософа «злочин є не що інше, як вираження волі особистості; злочинець означає не тільки об'єкт репресивної влади держави, але є суб'єктом права і підлягає покаранню відповідно до злочину» [2, с.111]. У «Філософії права» Гегель стверджував «воля і мислення є непохитною єдиною субстанцією, оскільки воля є не що інше, як мислення, яке перетворюється на буття» [3]. При цьому наявність розуму і волі, на думку філософа, є загальною умовою здорового глузду. Розсудливість як здатність особи вчинити злочин означає стверджувати, що суб'єкт як розумна істота знав про вчинок і хотів його вчинити. Неосудність людини надається тим, що саме уявлення про людину знаходиться в тісному протиріччі з реальністю, тобто йому не відомий характер вчиненого особою діяння.

Основою кримінально-правової теорії А. Фейєрбаха була філософія Канта. Він розробив основні положення вчення А. Фейєрбаха про склад злочину, інститути кримінальної відповідальності, покарання, співучасті і згодом знайшов їх продовження в працях О.Ф. Кістяковський, В. Д. Спасович, М. С. Таганцева. Згідно з теорією Фейєрбаха, злочин було скоєно з чуттєвих бажань, а не з власної волі.

Варто зазначити, що доктрина кримінальної відповідальності А. Фейєрбаха загалом базувалася на критичній філософії. Згідно з його теорією, злочин вчиняється на основі чуттєвих бажань винного, і в цьому сенсі (тобто злочин) є явним наслідком вільного волевиявлення його власної волі. Вважаючи злочин результатом вільної свободи винного, філософ у своїй теорії «психічного примусу» відстоював необхідність його застосування разом із фізичним впливом, якого було явно недостатньо, і психічним примусом.

Таким чином представники класичної школи кримінального права обґрунтовували поняття індетермінізму, тобто безумовної, метафізичної, невинуватої свободи волі. Злочин і покарання за його вчинення ґрунтувалися на вченні про злочин внаслідок волі особи. При цьому кримінальна відповідальність за вчинення злочину в стані неосудності не настала, але форма вини (умисна чи необережність) не мала особливого значення для обвинувачення» [4, с. 112].

Поняття «суб'єкт злочину» пройшло довгий шлях у визнанні визнання суб'єктом не лише людей, а й тварин, неживих предметів, до розуміння того, що лише особи, притягнення до відповідальності яких ґрунтується на принципі вини, можуть потрапляють до цієї категорії. суспільно небезпечне діяння. У теорії кримінального права з 1940-х років радянські криміналісти провели серйозні дослідження поняття суб'єкта злочину, в результаті чого в літературі з'явилася велика кількість наукових праць з цього питання. Основні положення теорії знайшли практичне закріплення в КК УРСР 1960 р., хоча термін «суб'єкт злочину» в законодавстві був відсутній.

При характеристиці кожного злочину визначення його предмета є важливим етапом визначення складу злочину та причин притягнення до відповідальності. Це тому, що правопорушення неможливе без особи, яка його вчинила.

Визначення предмета злочину містить ст. 18 КК України, згідно з якою це фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за цим Законом.

Окреме посилання на особу як суб'єкта кримінального правопорушення містить ст. 2 КК України, якою передбачено, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення суспільно небезпечного правопорушення, до складу якого входить кримінальне правопорушення, передбачене цим Законом, а також ст. 11 КК України, а саме злочин, встановлений цим Кодексом, суспільно небезпечний злочин (дія чи

бездіяльність), вчинений суб'єктом злочину. Це ще раз підкреслює головну роль суб'єкта злочину у кримінально-правових відносинах.

Загалом теорія кримінального права поділяє ознаки суб'єкта злочину на обов'язкові та факультативні. При цьому до обов'язкових відносять фізичний стан особи, вік, з якого впливає юридична суб'єктність та осудність, а до факультативних – наведені у статті Особливої частини КК України за суб'єктом конкретного злочину. За цими ознаками суб'єкт злочину поділяється на загальний (ч. 1, ст. 18 КК України) та специфічний (ч. 2, ст. 18 КК України).

За словами С.В. Чорней, «предметом правопорушення є не абстрактне правове поняття поза часом і простором, а особа, яка живе в суспільстві і вчиняє суспільно небезпечний злочин» [5, с.274].

Посилання на фізичну особу як суб'єкта кримінального правопорушення містить також ст. 6-8 КК України, яка встановлює відповідальність громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

Проте з 1 вересня 2014 року набули чинності зміни до Кримінального кодексу України, загальна частина яких доповнена розділом XIV-1 «Заходи кримінального характеру щодо юридичних осіб». Такі зміни призвели до бурхливих дискусій серед експертів щодо того, як юридична особа вписується в доктринальне вчення про предмет злочину та як подолати розрив між законом і науковими конструкціями кримінального права. Здебільшого ці проблеми досі не вирішені.

Відповідно до змін встановлено перелік кримінальних правопорушень, до яких можуть бути застосовані кримінальні заходи юридичними особами, тобто фактично юридичними особами. Сюди входять кримінальні правопорушення, передбачені ст. 209, 306, чч. 1-2 ст.ст. 368-3, 368-4, ст.ст. 369, 369-2, 109, 110, 113, 146, 147, чч. 2-4 ст. 159-1, ст.ст. 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

Цей перелік видається не вичерпним, існує ще багато видів правопорушень, які можуть бути вчинені від імені та в інтересах юридичної

особи. Зокрема, до них може бути віднесено правопорушення, передбачене ст 206-2 КК України, як «рейдерство», який розглядатиметься у цій статті, у класичній формі є конфіскація майна юридичної особи з метою незаконного злиття чи приєднання до іншої юридичної особи. Це означає, що цілком ймовірно, що правопорушення може бути вчинене уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи.

А. А. Вознюк також слушно зазначає наявність підстав стверджувати, що юридична особа має нести кримінальну відповідальність за низку злочинів, серед яких за ст. 206-2 КК України [6, с.68].

Однак відтепер можливість юридичної особи бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 206-2 КК України, законодавчо виключено, проблематика цього питання в нашій роботі не розглядається.

Як зазначено, обов'язковою ознакою суб'єкта правопорушення є вік, з якого особа набуває правосуб'єктності.

Р. В. Вереша зазначила «поняття суб'єкта злочину осудності та віку не є перетворенням винного в суб'єкта злочину, а є спробою більш об'єктивної та всебічної характеристики конкретного складу злочину» [7,с.20]. Під предметом кримінального правопорушення, як стверджує дослідник, розуміється сукупність ознак, за якими особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, несе кримінальну відповідальність. В.Г. Павлов зазначає позиція Р. В. Верешої виглядає досить сумнівною, хоча він має право на існування, оскільки не суперечить загальній концепції ні за формою, ні за змістом щодо суб'єкта злочину як однієї з ознак злочину.

Р. В. Вереша вважала кримінальним злочином фізично здорову особу певного віку. «Однак дослідники не звернули уваги на визначення вікових меж для кримінальної відповідальності. Тому, на нашу думку, таке визначення було неповним і потребує подальшого вдосконалення» [7, 136].

«Н.Ф. Кузнецова та Ю.М. Ткачевський зазначили, що суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка умисно чи необережно вчинила

злочин, передбачений КК, досягла віку настання кримінальної відповідальності, є осудною, інколи – має певні особливості, передбачені відповідною нормою КК. Але істотним недоліком цього визначення є те, що воно вказує на ознаки суб'єктивної сторони (вини)»[8, 91] .

Кардинально інший підхід у визначенні предмета злочину використовує В. Пакутін. Тому він використовує терміни «громадяни» та «посадові особи» для використання можливих суб'єктів конкретного злочину. На нашу думку, правильну позицію у цьому питанні займає В.К. Матвійчук, який зазначає, що «використання терміну «громадяни» у поєднанні з посадовими особами у складі предмета злочину є незаконним» [9, 173]. Таке поєднання можливих суб'єктів окремого злочину призводить до відомої логічної помилки, тобто неузгодженості членів розділу та їх перерізу, пересіченню, перетину і, на нашу думку, призводить до їх повного неприйняття один одного, оскільки зрозуміло, що фізичні особи також є громадянами.

Більше того, таке поєднання свідчить про другу логічну помилку – неповнота поділу, що, на думку І. Харя, є значною методичною помилкою. Автори, які виходячи з механізму логіки мислення, використовують термін «громадяни», не відносять до можливих кримінальних суб'єктів осіб без громадянства, іноземних громадян, неофіційних та фізичних осіб. Це ще раз підтверджує обґрунтованість нашої позиції щодо суб'єкту злочину.

Цікавий типовий підхід до визначення суб'єкта конкретного злочину бачимо у працях А. Писарева. Для його опису він використовує термін «будь-яка особа». Вважаємо, що таке визначення поняття «суб'єкт злочину» має широкий спектр ознак і недостатній ступінь конкретизації, необхідної для правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь.

Б.С. Утевський пропонує відмовитися від традиційних уявлень про суб'єкт злочину і побудувати принципово нове поняття, яке включало б думки, почуття, минулу, службову та громадську діяльність особи, її заслуги перед суспільством, моральні та політичні переконання. Пропозиції щодо

віднесення до ознак, що визначають предмет злочину, тих, що характеризують особу як члена суспільства, видаються досить суперечливими, оскільки склад злочину є юридичною ознакою злочину конкретної особи. Соціальна небезпека суб'єкта, його соціально-політичні характеристики охоплюють усі дані про особу як члена суспільства і не можуть бути віднесені до окремого кримінального правопорушення, оскільки можуть бути лише однією з підстав відповідальності за кримінальне правопорушення. Якщо вся ця інформація містить кримінальне правопорушення, то замість точних і об'єктивних меж кримінальної відповідальності встановлюватимуться широкі та нечіткі межі відповідальності, що суперечить принципам кримінального права. Склад злочину загалом характеризує суспільну небезпеку особи, але не вичерпує її, оскільки всі відомості про особу злочинця є необхідними для індивідуалізації покарання.

Поняття суб'єкт кримінального правопорушення містить сукупність ознак, за якими фізична особа, яка вчинила суспільно небезпечне правопорушення, несе кримінальну відповідальність. Чинний Кримінальний кодекс України визначає особу, яка підлягає кримінальній відповідальності, шляхом переліку загальних ознак, що характеризують особу як суб'єкта злочину.

У ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за КК. Відсутність хоча б однієї з цих ознак виключає можливість кваліфікації правопорушення як кримінального, а особи, яка його вчинила, - визнання об'єкта правопорушення. У таких випадках вони можуть бути неповнолітніми до кримінальної відповідальності або неосудними.

Відповідно до загальноприйнятого положення у вітчизняній кримінально-правовій доктрині, суб'єкт злочину має три обов'язкові ознаки: суб'єкт має бути фізичною особою, досягти розумного віку та бути осудним.

Проте В.М. Куц та В.О. Меркулова вважає перелік цих ознак недостатнім для розширеної кримінально-правової характеристики суб'єкта. В даному випадку В. М. Куц знаходить вирішення цієї проблеми шляхом відходу від вищезгаданої загально визнаної позиції шляхом надання суб'єкту злочину інших ознак, які закріплені в особливій частині КК. Тому особливий суб'єкт кримінального правопорушення визначає як винного злочин, заборонений лише для певної категорії осіб. На нашу думку, запропоновані В. М. Куцем визначення суперечать положенням сучасної наукової розробки, поняттю спеціального предмета.

Як ознака злочину суб'єкт злочину характеризується рядом певних ознак, які, як і ознаки всіх інших елементів злочину, поділяються на обов'язкові та додаткові (факультативні). До обов'язкових ознак суб'єкта злочину належить викладання кримінального права: а) фізична особа; б) загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; в) здоровий глузд. Факультативними ознаками суб'єкта злочину є ознаки так званого спеціального суб'єкта злочину, який визначається ч. 2 ст. 18 Кримінального кодексу України як «осудна особа, яка у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність, вчинила кримінальне правопорушення, якому може підлягати лише певна особа» [10, с. 178].

Термін «суб'єкт злочину» вважається умовою кримінальної відповідальності, а не частиною злочину. Таким чином, відповідно до положень ст. 284 КПК України «Припинення кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи» кримінальне провадження припиняється за відсутності кримінального правопорушення. У цих положеннях КПК України зазначено підстави припинення кримінального провадження – відсутність суб'єкта злочину як елемента його складу. Зрозуміло, що якщо є хоча б один елемент злочину – то і самого злочину не буде [11, с. 171].

При розгляді цього питання доречно згадати термін «особа, яка вчинила злочин», пов'язаний з терміном «суб'єкт злочину», який вжито в п. 3

ч. 1 ст. 65 КК України при визначенні загальних засад призначення покарання. У цьому контексті винний — це сукупність індивідуальних соціальних, фізичних, психологічних особливостей особи, елементів її правового статусу. Під загальноприйнятим терміном «особа, яка вчинила правопорушення» розуміють сукупність осіб, які є «юридичними» злочинцями (засудженими, відстороненими, умовно-достроково звільненими тощо) та «справжніми» злочинцями (звільнення від кримінальної відповідальності, з огляду на можлива правова альтернатива, або прощення самими потерпілими) тощо. Особа, яка вчинила злочин, таким чином підлягає не лише науці кримінального права, кримінального процесу, адміністративного права, а й кримінології, яка має свій специфічний предмет вивчення [12, с. 162].

Донедавна кримінології активно розробляли теоретичну концепцію особистості злочинця, яка сприймалася як набір абстрактних характеристик, «делегованих» їй кожним винним. Сьогодні під злочинцем розуміють сукупність соціальних і соціально значущих (думок, здібностей, інтересів, потреб, моральних переконань тощо) характеристик, відносин, що характеризують конкретну особу, яка вчинила злочин, у поєднанні з безособовими зовнішніми умовами. а обставини - властивості, екологічні відносини. Цей термін включає також соціально та соціально значущі характеристики, взаємовідносини всього кола осіб, які вчинили злочини. Це означає, що обличчя злочинця означає певний соціальний тип.

У загальній частині Кримінального кодексу України немає переліку ознак особистості, але критеріїв, які допоможуть виявити та проаналізувати такі ознаки, однак останні можна визначити шляхом дослідження обставин, що пом'якшують чи посилюють покарання (ст. 66-67 КК України). Особливості особи, яка вчинила злочин, окремо розглядає кримінологія, яка узагальнює вихідні дані та на їх основі характерні соціально-демографічні ознаки певної категорії злочинців. Термін особа, яка вчинила злочин, недостатньо розроблена криміналістикою, хоча сам термін часто

зустрічається у фаховій літературі і означає певне коло осіб, які вчинили злочини.

Однак загалом за соціально-демографічними ознаками особи, яка вчинила злочин, поділяються на соціальні, фізичні, психологічні та інші. До соціальних характеристик особи, яка вчинила злочин, належать: соціальні ролі, які виконує злочинець (сімейний стан; професія, освіта, участь у житті суспільства, ставлення до виконання службових чи професійних обов'язків тощо). Фізичні характеристики – це вік, стать, стан здоров'я, рівень працездатності. Психологічні характеристики – це особливості злочинця, його характер, темперамент, способи, звички, соціальні установки. До особливостей правового статусу належить оформлення вироків за вже скоєний злочин та доведення компетентними державними органами під час кримінального провадження вчинення іншого злочину, за який особа не притягнута до відповідальності. У кримінальному праві правовий зміст цієї інформації оприлюднюється в інституті рецидиву та об'єднання злочинів [13, с. 112].

По-перше, людина є особистістю з точки зору її соціальних якостей, які формуються в процесі історично конкретної діяльності та суспільних відносин. Але особа, яка вчинила злочин, має й інші, несоціальні чи людські (фізіологічні, генетичні, психічні тощо) ознаки, які, крім соціальних, потребують криміналістичного дослідження, оскільки є необхідною складовою причинно-наслідкового зв'язку.

По-друге, кримінологічна категорія «злочинець», на відміну від філософської чи загальнонаукової категорії особистості, не містить жодної конкретної особистісної якості, крім експертної оцінки злочинної поведінки. Ця оцінка умовна, як і соціальна зумовленість, у тому числі правовими нормами. Тому «абсолютний» аспект, який встановлює якісь «вічні» межі між злочинним і некримінальним, є неправильним.

Таким чином, хоча «суб'єкт злочину» та «особа, яка вчинила правопорушення» схожі, але не тотожні, вони різняться за розумінням та

обсягом: «суб'єкт злочину» є більш вузьким поняттям, ніж «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення». Термін «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у КК України, і включає лише певну частину ознак, що характеризують особу, яка вчинила злочин, як кримінологічне поняття. Суб'єкт злочину має більш чітке визначення і більш конкретне законодавче вираження, реалізовано в чинному кримінальному праві [14, с. 8].

Тому «суб'єкт злочину» є юридичним поняттям і визначає правові ознаки особи, яка вчинила злочин. Термін «особа, яка вчинила злочин» є суто кримінологічним терміном. Суб'єкт злочину як юридичного явища обмежений законодавчо визначеними ознаками (індивідуальність, осудність, вік), які необхідні для доведення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин. При цьому кримінально-правове значення мають ознаки предмета кримінального правопорушення, з якими КК поєднує походження кримінальної відповідальності та призначення покарання.

Зміст терміну «особа, яка вчинила злочин» виявляється через соціальну природу людини, а також складний комплекс її рис, характеристик, зв'язків, взаємин, морально-духовний світ у зв'язку, а також індивідуальні особливості та життєві факти, які лежать в основі злочинної поведінки. При цьому особа, яка вчинила злочин, як більш широке та містке поняття включає також соціально-психологічні ознаки, які знаходяться поза суттю злочину, але повинні враховуватися судом при призначенні покарання за злочин. У теорії кримінального права особа, яка вчинила злочин, є однією з причин індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання. Суд перевіряє особу, яка вчинила злочин, її взаємовідносини з суспільством і разом із соціально-демографічними даними процесуальні документи повинні також відображати морально-психологічні та кримінально-правові ознаки особи, яка вчинила злочин [15, с. 79].

Таким чином, поняття «суб'єкт злочину» посідає центральне місце в кримінальному праві і входить у тісний зв'язок з поняттям «особа, яка

вчинила кримінальне правопорушення», що істотно відрізняється за змістом та обсягом від першого.

Суб'єкт злочину, таким чином, є однією з ключових концепцій кримінальної науки, що склалася в трьох школах кримінального права: антропологічній, класичній та соціологічній, основні ідеї яких безпосередньо впливали на розуміння предмета злочину, його ключових елементів. і функції. Теоретико-методологічні основи дослідження предмета злочину численні, потужні та надзвичайно різноманітні, через діаметрально різні погляди дослідників на окремі сторони предмета злочину відсутні комплексні дослідження суб'єкта злочину з Кримінального кодексу України.

Нове розуміння суб'єкта злочину та його ознак (2001 – дотепер), які закріплені у кримінальному законодавстві характеризується наявністю великого обсягу наукової роботи, щодо вдосконалення поняття «суб'єкт злочину», пропозицій щодо визнання юридичних осіб суб'єктом злочину тощо, жодна з яких не була врахована законодавцем. Проблему відповідальності юридичних осіб частково вирішило запровадженням квазікримінальної відповідальності. Особлива увага приділяється такому суб'єкту, як неповнолітній. Найбільш чітко визначеними термінами є «осудність», «неосудність» та «обмежена осудність».

1.2. Загальна характеристика проблем суб'єкту злочину у кримінальному праві зарубіжних країн

Вивчення іноземного законодавства з точки зору порівняльного правознавства завжди вважалося одним із необхідних напрямів у роботі над удосконаленням національного законодавства. У розвитку кримінального права пріоритетним є звернення до основних категорій, що дозволяє з'ясувати позицію законодавця країни, яка бере участь у міжнародних відносинах і змушена узгоджувати своє внутрішнє законодавство з правом іноземних держав.

Із чотирьох фактів злочину, які відомі теорії кримінального права України, ми обрали суб'єкт злочину як ключовий елемент злочину.

У кримінальному праві іноземних держав питання про суб'єкт злочину є неоднозначним. У всіх країнах суб'єктом злочину традиційно може бути лише фізична особа, в інших – фізичні та юридичні особи (корпорація, підприємство, установа). Для фізичних осіб Кримінальні кодекси всіх країн вирішують питання, пов'язані з: віком особи – суб'єкта злочину; презумпція більшості людей усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними; визначення тих факторів, які виключають або обмежують осудність [16, с. 214].

В Англії, Сполучених Штатах та багатьох інших країнах із правовою системою, що створює прецеденти, поняття неосудності визначається правилами Макнатена, які були введені більше 150 років тому (1843). Суть цих правил полягає в тому, що особа, яка страждає на психічне захворювання або розлад, не притягується до відповідальності, якщо вона не може знати «природу і якість» діяння і що діяння є шкідливим. На той час ці правила були досить прогресивними. Основний їхній недолік полягає в тому, що акцент робиться на інтелектуальну ознаку психологічного критерію неосудності (здатність усвідомлювати) і не враховується ознака волі (здатність керувати своїми діями) [17, с. 48].

Проте нам корисно зосередити увагу на кримінальній відповідальності юридичних осіб, оскільки це питання все частіше виноситься на розгляд українських юристів, позиція яких з цього приводу неоднозначна. Ю.В. Баулін зазначає «існуюча вітчизняна традиція вирішує чітку позицію щодо питання кримінальної відповідальності юридичних осіб, але участь держави у низці міжнародних конвенцій повертає нас до необхідності обговорення та ймовірно, в майбутньому, до позитивного вирішення питання кримінальної відповідальності юридичних осіб за участь у злочинах, вчинених організованою злочинною групою чи організацією» [18,с.87].

Сьогодні суб'єктами злочину є юридичні особи: в Англії, США, Канаді, Шотландії, Китаї, Ірландії, Люксембурзі, Данії, Нідерландах, Португалії, Франції, Фінляндії та деяких інших країнах.

На думку Р.В.Вереша, «найбільш чітку і досконалу форму інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб отримано у Франції, незважаючи на те, що пріоритет у встановленні такої відповідальності має англо-американська правова система» [19, с. 139].

Відповідно до французького кримінального законодавства будь-яка юридична особа, крім держави, може бути суб'єктом кримінального правопорушення. В першу чергу мова йде про юридичних осіб з комерційною та підприємницькою спрямованістю. Це різноманітні асоціації, фонди. Кримінальна відповідальність може бути покладена на іноземних юридичних осіб у випадках, коли юрисдикція французьких судів поширюється на вчинені діяння. Це перша категорія суб'єктів кримінального права - юридичні особи. Другу представляють юридичні особи публічного права — організації, установи, профспілки, політичні об'єднання тощо.

На думку В. К. Гришука, І. В. Красницького, О. Романюка «за кримінальним законодавством Франції юридичні особи можуть бути суб'єктом кримінального правопорушення разом з фізичними особами та окремо» [20, с. 417]. У ст. 121-2 Кримінального кодексу Франції стверджує, що відповідальність юридичної особи не виключає відповідальності фізичної особи, яка «вчиняє ті самі дії або сприяє їх вчиненню». Юридичні особи за французьким кримінальним законодавством визначаються суб'єктами злочину за двох обставин: злочин має бути вчинений, по-перше, на користь юридичної особи, а по-друге, на користь її керівника або представника. Крім того, юридичні особи підлягають кримінальним правопорушенням лише за ті кримінальні правопорушення, які прямо перераховані в законі чи іншому правовому акті. Особливо за злочини проти людяності, за втручання в життя через недбалість, перешкоджання недоторканності людини, незаконне розповсюдження наркотиків, дискримінацію, заняття проституцією тощо.

Згідно з Кримінальним кодексом Франції, юридичні особи є суб'єктами кримінального правопорушення не лише за вчинене на їх користь діяння керівником чи представником, але й за спробу вчинення діяння такими особами, а не лише за виконання особи або співучасті, а також для деяких інших форм співучасті - допомоги чи керівництва [21].

У таких країнах, як Німеччина, Швеція та Бельгія, введена так звана квазікримінальна відповідальність юридичних осіб, яка була введена в Італії в 1990 році за порушення закону про свободу конкуренції.

В Іспанії, де, в принципі, юридичні особи не визнаються суб'єктом злочину згідно з чинним кримінальним законодавством, дозволено застосування заходів безпеки за їх участі. Так, ст. 194 Кримінального кодексу Іспанії передбачає можливість постійного або тимчасового закриття установ або приміщень, якщо вони використовувалися для вчинення злочинів, пов'язаних з проституцією. Законом передбачено, що такі заходи можуть бути призначені з профілактичною метою. [22]

Юридичні особи притягуються до відповідальності за економічні, екологічні та інші подібні злочини, а також за злочини проти особи. Деякі держави, які не прийняли рішення про пряме запровадження кримінальної відповідальності юридичної особи через правові традиції, несумісність кримінально-правових принципів, інститутів, методологічних, праксеологічних підходів тощо, передбачають можливість притягнення таких суб'єктів до відповідальності у зв'язку з або в їхніх інтересах від їхнього імені чи їхніх представників, керівників та деяких інших осіб.

Кримінальне право європейських держав свідчить про єдність у розумінні суб'єкта злочину – фізичної особи, яка вчинила злочин, наділеної певними ознаками і таким чином здатної нести кримінальну відповідальність. Західноєвропейське кримінальне право зазвичай не містить норм про основні ознаки злочинця. Це пояснюється тим, що такі риси характеру часто вважаються необхідною умовою провини або здорового глузду людини. Вік настання кримінальної відповідальності в законодавстві

цих країн встановлюється по-різному. Описуючи ознаки особи, яка виступає як суб'єкт злочину, законодавець визначив два основні критерії, яким така особа повинна відповідати – вік та осудність [23, с. 385].

Республіка Польща. Враховуючи, що Кримінальний кодекс Польщі ввів поняття злочинів і правопорушень у 1997 році, закон також визначає вік особи, яка вчинила злочин. Так, відповідно до ст. 10 КК кримінальну відповідальність підлягає вчинення забороненої дії після досягнення 17-річного віку (§ 1). Неповнолітня особа, яка після досягнення 15-річного віку вчинила такі заборонені дії, як: посягання на життя Президента Республіки Польща (ст. 134); вбивство (ст. 148); заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 156); підпал або вибух, що загрожує життю, здоров'ю чи майну людей (стаття 163); вилучення води або повітряного судна (ст. 166); дії, що призвели до наземної, водної або повітряної катастрофи (стаття 173); зґвалтування (ст. 197); захоплення заручників (ст. 252); розбій (ст. 280) - підлягає кримінальній відповідальності (§ 2). Однак у цих випадках покарання правопорушнику не може перевищувати двох третин від верхнього розміру покарання, передбаченого законом за вчинений злочинцем. Крім того, суд має право винести позачергове покарання з урахуванням злочинності неповнолітніх. Відповідно до п. 4 ст. 10 КК до правопорушника, який вчинив злочин після досягнення 17 років, але до досягнення нею 18 років, суд застосовує до неповнолітніх замість заходів стягнення, лікування чи заходів по виправному положенню, якщо обставини справи і розвиток правопорушника, його особистісні особливості та інші умови дозволяють. Польське кримінальне законодавство не застосовується і не використовує термін «неосудність». Однак у розд. III «Звільнення від кримінальної відповідальності» ст. 31 розкриває значення цього терміну та досить детально описує медичні та юридичні критерії. Зокрема, § 1 ст. 31 зазначено: «Хто внаслідок психічного захворювання, розумової відсталості чи іншого психічного розладу не може зрозуміти значення або керувати своєю поведінкою під час вчинення діяння», кримінального правопорушення не вчиняє. Крім того, § 2 цієї статті визначає

обмежену осудність: «Якщо під час вчинення правопорушення здатність розуміти значення правопорушення чи керувати своїми діями була значно обмежена, суд може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання» [24].

У німецькому кримінальному кодексі немає нормативного поняття загального кримінального правопорушення. Крім того, розділ 10 КК «Особливі положення щодо неповнолітніх» посилається на інший закон. У цьому розділі зазначено: «Діяння цього Закону поширюються на діяння, вчинені неповнолітніми, якщо інше Законом «Про ювенальну юстицію» не передбачено інше», у зв'язку з чим вік настання кримінальної відповідальності міститься не в кримінальному кодексі Німеччини, а в Законі про «Про судочинство у справах неповнолітніх» і встановлюється з 14 років. Відповідно до положень § 19 Кримінального кодексу Німеччини дитина віком до 14 років вважається неосудною. Неповнолітні у віці від 14 до 18 років засуджуються за статтею 3 Закону про судочинство у справах неповнолітніх, якщо вони залежно від рівня духовно-морального розвитку можуть усвідомлювати своє діяння або дії відповідно до закону. Отже, вину неповнолітнього суддя має встановлювати окремо в кожній справі. Загалом Закон про судочинство у справах неповнолітніх розрізняє кілька вікових категорій правопорушників: від 14 до 16, від 16 до 18 та від 18 до 21 року (у теорії права друга група називається «особи молодого віку»). Для всіх цих категорій осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, відповідальність диференційована за віком особи, яка їх вчинила [25. с.284].

У Німеччині, окрім вікової неосудності, існує ще й неосудність через психічні розлади: згідно з цим знанням (§ 20 німецького кримінального кодексу) — і обмежена осудність.

Подібний до німецького підхід до визначення віку правопорушника відображений і в австрійському законодавстві. Так, у п. 11 Кримінального кодексу Австрії розкривається лише така ознака об'єкта злочину, як неосудність: він вчиняє своє діяння або дію зі свідомістю їх протиправності без вини». Стан неосудності також ототожнюється зі станом повного

сп'яніння, що виключає осудність (стаття 287 Кримінального кодексу Австрії). Щодо віку суб'єкта, то КК позначає його через термін «неповнолітній». Так, у § 74 розділу восьмого «Пояснення термінів» неповнолітнім вважається той, хто ще не досяг 14 років (ч. 1); підліток - це той, хто досяг 14 років, але ще не досяг 19 років (частина 2); неповнолітнім є особа віком до 19 років (ч. 3). Отже, можна констатувати, що суб'єктом злочину в австрійському кримінальному праві є особа, яка досягла 14-річного віку.

Питання, що регулюють положення про суб'єкт злочину, також залишаються поза межами іспанського кримінального законодавства. Зокрема, в Іспанії існує «Закон про кримінальну відповідальність», окремий від Кримінального кодексу. У статті 19 Кримінального кодексу Іспанії зазначено лише: «Особи віком до вісімнадцяти років не підлягають кримінальній відповідальності за цим Законом. Якщо особа, яка не досягла віку злочину, вчинила кримінальне правопорушення, вона буде нести відповідальність згідно із Законом про кримінальну відповідальність неповнолітніх» [26, с. 13].

Цей закон передбачає кримінальну відповідальність за всі злочини та правопорушення з 16 років, а за вчинення більш тяжких злочинів з 14 років. Закон також передбачає багато інших заходів щодо неповнолітніх, які за певних умов замінюють саме покарання (наприклад, виховні, наглядові, матеріальні та інші заходи). Відповідно до ст. 20 гл. II «Про звільнення від кримінальної відповідальності» за Кримінальним кодексом Іспанії, крім досягнення віку кримінальної відповідальності, кримінальній відповідальності не підлягають:

- 1) особа, яка при вчиненні кримінального правопорушення внаслідок психічного відхилення або порушення не могла усвідомити протиправність вчиненого ним діяння або керувати своїми діями. Тимчасовий психічний розлад не є підставою для звільнення, якщо суб'єкт сам спричинив розлад з

наміром вчинити кримінальне правопорушення або у випадках, коли він передбачав або повинен був передбачити можливість його вчинення;

2) який на момент вчинення діяння перебував у стані сильного алкогольного отруєння, під впливом отруйних або наркотичних речовин, психотропних та інших речовин і не мав наміру вчинити злочин або не передбачав і не мав можливості вчинити злочин, спрогнозувати його вчинення і перебував під впливом абстинентного синдрому від звикання до цих речовин, що не дозволяло їм розуміти протиправність діяння або контролювати свої дії;

3) особа, яка з народження чи дитинства страждає на психічні розлади, що супроводжуються нездатністю усвідомлювати реальність, з народження чи дитинства;

4) особа, яка діяла для захисту своєї особи чи її прав, а також захисту особи чи прав іншої особи за певних умов: (1) протиправний напад; 2. метод, який використовується для припинення або запобігання правопорушенню, повинен відповідати розумним вимогам; (3) відсутність провокації з боку захисника;

5) який у ситуації, необхідної для запобігання шкоди собі чи іншим, завдає шкоди чужим правам чи порушує обов'язки, якщо це відповідає певним умовам: (1) якщо шкода не більша за шкоду, яку було відверто; (2) якщо надзвичайний стан був спричинений не особою, яка заподіяла шкоду; (3) якщо обов'язок нужденної не є самопожертвою для захисту своїх прав;

б) той, хто діяв у стані непереборного страху;

7) особа, яка діяла під час виконання покладених на неї обов'язків або правомірно здійснювала своє право, професійні чи службові обов'язки. Хоча Кримінальний кодекс Іспанії дає відносно точне і повне визначення неосудності, розкриваючи його за допомогою медичних і психологічних критеріїв, він, як і французький Кримінальний кодекс, не використовує термін «неосудність» [26, с. 13].

Склад правопорушників у Європейському Союзі значно варіюється: більшість країн вважають злочинцями лише фізичних осіб, деякі країни (Польща, Франція, Бельгія, Угорщина, Данія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Люксембург, Словенія, Фінляндія та інші) запровадили кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Слід зазначити, що у світовій практиці правового регулювання інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб існує три основні моделі:

Перша модель базується на традиційній побудові кримінальної відповідальності юридичних осіб, при якій юридична особа разом із фізичною особою розглядається як окремий суб'єкт злочину. Ця модель характерна для таких країн, як Нідерланди та Франція. У цьому випадку на підприємство можуть поширюватися деякі або всі кримінальні заборони, накладені на фізичних осіб, а також спеціальні правила, що регулюють кримінальну відповідальність виключно для юридичних осіб.

Друга модель кримінальної відповідальності юридичних осіб враховує принцип кримінальної відповідальності особи за вчинення кримінального правопорушення та ґрунтується на визнанні фізичної особи єдиним суб'єктом кримінального правопорушення. У разі участі юридичної особи у кримінальному правопорушенні, вчиненому фізичною особою в її інтересах, юридична особа підлягає кримінальному праву разом із фізичною особою. Сьогодні ця модель введена в кримінальне законодавство таких країн, як Австрія та Іспанія.

Третя модель встановлює адміністративну відповідальність юридичних осіб за участь у кримінальному правопорушенні (так звана «квазікримінальна відповідальність юридичних осіб»). Така модель існує в Республіці Болгарія, Німеччині, Італії, Швеції.

Таким чином, Кримінальний кодекс Австрії прямо не регулює кримінальну відповідальність юридичних осіб, а лише фізичних осіб. Однак у ньому зазначається, що якщо будь-яка юридична особа збагатилася

внаслідок вчинення злочину фізичною особою або за рахунок майна, отриманого від злочину, вона «засуджується до грошової суми», що відповідає вартості безпідставного збагачення [27]. .

У Франції юридичні особи, за винятком держави, несуть кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законом або підзаконним актом, за кримінальні правопорушення, вчинені від їхнього імені владою чи представниками юридичної особи. Кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає такої відповідальності у випадку фізичних осіб - виконавців або співучасників тих самих дій (ст. 121-2 Кримінального кодексу Франції).

Якщо злочин стосується діяльності юридичної особи або представництва іншої особи, то Кримінальний кодекс Іспанії роз'яснює правила притягнення до відповідальності (стаття 31 Кримінального кодексу): або від імені чи як представника іншої особи, несе особисту відповідальність або умови, необхідні для того, щоб він був визнаний суб'єктом кримінального правопорушення, якщо вони підпадають під організацію чи особу, від імені чи представника якої ця особа діє».

У Фінляндії юридична особа несе кримінальну відповідальність, якщо фізична особа вчиняє кримінальне правопорушення, допомагає у вчиненні кримінального правопорушення або не вживає необхідних заходів для запобігання протиправним діям, обіймаючи посаду в керівному органі компанії або в управлінні компанією. Відповідно до статті 5 Кримінального кодексу Бельгії будь-яка юридична особа несе кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з досягненням її мети або захистом її інтересів, а також за кримінальні правопорушення, вчинені на її шкоду. При цьому, якщо відповідальність юридичної особи настає виключно з дій конкретної фізичної особи, засуджена може бути лише ця особа [28, с. 287].

У ст. 135 КК Румунії передбачає можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб за кримінальні правопорушення, вчинені з метою досягнення мети діяльності або інших інтересів юридичної особи.

У главі 5 Кримінального кодексу Данії розглядаються питання кримінальної відповідальності юридичних осіб. Зокрема, стаття 26 Кримінального кодексу Данії передбачає можливість притягнення організацій до кримінальної відповідальності за дії їх співробітників або членів. Штрафи на них накладаються переважно за порушення кримінального законодавства [29, с. 95].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що за кримінальним законодавством іноземні та юридичні особи можуть бути притягнені до кримінальних правопорушень та кримінальної відповідальності. Досягнення віку кримінальної відповідальності та осудність особи, яка вчинила злочин, є істотними передумовами кримінальної відповідальності такої особи в усіх зарубіжних країнах.

Тому при подальшому реформуванні вітчизняного кримінального законодавства слід враховувати зарубіжний досвід правового визначення та закріплення поняття суб'єкта злочину.

РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

2.1. Місце суб'єкта злочину у складі злочину за кримінальним правом України

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність за КК. Це означає, що суб'єкт злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: а) фізична особа; б) засуджена особа; в) особа, яка досягла відповідного віку. Сукупність таких ознак суб'єкта кримінального правопорушення є обов'язковою для всіх кримінальних правопорушень (складів злочинів), передбачених особливою частиною КК. Традиційно в кримінальному праві суб'єкт злочину, що характеризується цими ознаками, називається загальним. Особливим суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність, вчинила кримінальне правопорушення, до якого може підлягати лише певна особа (частина 2 статті 18 КК). Це означає, що доцільно аналізувати ознаки суб'єкта злочину як потенційні критерії кваліфікації злочинів [30, с.7].

Суб'єктом злочину є виключно фізична особа. Відповідно до ст. 24 ЦК України особа як учасник цивільно-правових відносин вважається фізичною особою. Фізична особа має ряд ознак, які законодавець має можливість встановити у відповідних статтях (частинах розділів) Особливої частини КК для встановлення видів злочинів зі спеціальним предметом. Такими ознаками є рід занять, статус, громадянство, стать тощо. Наприклад, особливою частиною КК регулюється склад злочину, суб'єктом якого може бути виключно громадянин України – ст. 111 КК (державна зрада). Навпаки, деякі склади злочину передбачають, що воно не може бути предметом кримінального правопорушення, наприклад, за ст. 114 КК (шпигунство) громадянин України. Суб'єктом цього злочину може бути лише іноземець

або особа без громадянства. На деяких кваліфікованих складах передбачено, що суб'єктом може бути лише іноземець – ч. 2 ст. 244 КК (порушення законодавства про континентальний шельф України).

Осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта злочину. Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК особою вважається особа, яка при вчиненні кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Це означає, що здоровий глузд у його «чистому» прямому вигляді є перш за все критерієм відмежування злочинця від незлочинця. Неосудна особа - протилежне поняття осудності - не може бути суб'єктом злочину.

Зі змісту кримінально-правових норм КК випливає, що злочин може бути вчинений обмеженою особою. Відповідно до ч. 1 ст. 20 КК кримінально-відповідальна особа, визнана судом злочинною, тобто особа, яка внаслідок психічного розладу не могла повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (відповідно) контролю при вчиненні злочину.

О. В. Зайцев зазначає « обмежена осудність є осудність, але вона має своє значення поряд із «повною осудністю» і неосудністю. Схожість між формулами обмеженої осудності та неосудності полягає в тому, що: а) вони є формулами змішаного типу, тобто містять як медичні, так і юридичні критерії; б) обмежена осудність, а також неосудність характеризується таким медичним критерієм, як психічний розлад; в) формули неосудності та обмеженої осудності стосуються здатності особи усвідомлювати або контролювати свої дії (бездіяльність). Однак тяжкість психічного розладу при неосудності значно глибша, ніж при обмеженій осудності. Нездатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними в разі неосудності є повною, а при обмеженій осудності ці здібності є в людини, але вони значною мірою обмежені. Ознаки відмінності закономірностей обмеженої осудності та неосудності зводяться до характеру зв'язку, перехрестя медичних і правових критеріїв. Різниця між обмеженою осудністю та неосудністю полягає в різних кримінально-правових наслідках. Обмежена осудність обґрунтовує існування суб'єкта злочину, який разом з іншими

ознаками злочину є підставою кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КК визнання особою обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових засобів медичного характеру» [30, с. 7].

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла відповідного віку. У науковій кримінальній літературі вік суб'єкта злочину вважається класифікаційним критерієм, на підставі якого вчені розрізняють різні види злочинів. Тому Г. Г. Криволапов зазначив, що « найбільш фундаментальне теоретичне і практичне значення має класифікація кримінальних правопорушень за віком суб'єкта кримінального правопорушення» [31]. Дослідник пропонує класифікувати правопорушення відповідно до віку вчинення правопорушення на такі види: а) правопорушення, відповідальність за які настає у віці чотирнадцяти років; б) кримінальні правопорушення, відповідальність за які настає з шістнадцятирічного віку; в) кримінальні правопорушення, за які він настає у віці вісімнадцяти років. М.Г.Кадніков підтримує положення про теоретико-прикладну значущість такої класифікації. Вчений пропонує виділяти такі види правопорушень залежно від вікових особливостей правопорушника: а) правопорушення, відповідальність за які настає з чотирнадцяти років; б) кримінальні злочини, відповідальність за які настає з шістнадцятирічного віку; в) інші кримінальні правопорушення, в яких вік правопорушника встановлений спеціальними правилами. А. В. Савченко та О. М. Грудзур констатують, що « правопорушення залежно від віку суб'єкта поділяють на: а) правопорушення, вчинені неповнолітніми; б) кримінальні злочини, вчинені повнолітніми» [32, с.240]. На думку А. А. Вознюка, « залежно від віку, з якого настає кримінальна відповідальність, доцільно виділяти: а) кримінальні правопорушення, за які кримінальна відповідальність настає з чотирнадцяти років; б) кримінальні злочини, за які кримінальна відповідальність настає з шістнадцятирічного віку».

Кримінальна доктрина викладає підхід до зниження віку, з якого може настати кримінальна відповідальність. Тому В. М. Бурдін пропонує вирішувати це питання наступним чином: а) діти до одинадцяти років не підпадають під дію кримінального законодавства і не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності; б) неповнолітні у віці від одинадцяти до чотирнадцяти років притягуються до відповідальності лише за вичерпний перелік злочинів, якщо звіт про огляд підтверджує, що фактична стадія розвитку відповідає їхньому хронологічному віку, достатньому для кримінальної відповідальності. Особи в цьому віці можуть бути притягнуті до відповідальності лише за ст. 115 КК (вбивство), ст. 121 КК (умисне тяжке тілесне ушкодження), ст. 152 КК (згвалтування), ст. 153 КК (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), ст. 185 (крадіжка), ст. 186 КК (грабіж), ст. 187 КК (розбій), ст. 259 КК (завідомо неправдиві відомості про загрозу громадській безпеці, знищення чи пошкодження майна); в) неповнолітні віком від чотирнадцяти років притягуються до відповідальності за всі правопорушення, крім тих, які можуть бути вчинені після досягнення вісімнадцяти років. На думку вченого, зниження загального віку настання кримінальної відповідальності обґрунтовано тим, що відсутні фактичні підстави для виділення окремого переліку кримінальних правопорушень, за які він може бути притягнутий до відповідальності з чотирнадцяти років. Адже віковий період від чотирнадцяти до шістнадцяти років психологи описують як старший підлітковий вік, який характеризується типовим характером його перебігу. Таким чином, особи чотирнадцяти і шістнадцяти років істотно не відрізняються за своїм розвитком. О. А. Площавецький вважає, що « загальний вік має становити п'ятнадцять років, а зменшений - тринадцять років. Це необхідно для запобігання неповнолітнім, які переконані, що вони не несуть кримінальної відповідальності за вчинення злочину, що вони «недоторканні» перед кримінальним законом» [33, с. 268].

Тому можна говорити про доцільність побудови наукових класифікацій злочинів за суб'єкт злочину. Теоретичне та практичне значення класифікації кримінальних правопорушень залежно від особливостей суб'єкта надають: а) криміналізація (декриміналізація) суспільно небезпечних правопорушень; б) розрізнення правопорушень і неправопорушень; в) визначення видів (категорій) правопорушень; г) кримінально-правова кваліфікація злочинця; д) ознаки імунітету від кримінальної відповідальності; е) характеристики призначеного покарання; є) ознаки ремісії; ж) особливості застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

Доведено, що кримінально-правове значення мають такі кримінальні класифікації:

1. Характеристики особистості (її особливості, властивості) дають можливість конструювати злочини з конкретною тематикою.

2. Осудність як обов'язкова властивість суб'єкта кримінального правопорушення є, перш за все, критерієм розмежування злочинного і некримінального. За ступенем усвідомлення своїх дій (бездіяльності) при вчиненні кримінального правопорушення кримінальні правопорушення поділяються на: а) кримінальні правопорушення, вчинені осудними особами; б) кримінальні злочини, вчинені обмеженою кількістю засуджених осіб.

3. Відповідно до віку, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, злочини поділяються на: а) злочини, за які кримінальний злочин становить від чотирнадцяти до шістнадцяти років; б) кримінальні злочини, за які кримінальна відповідальність настає з шістнадцятирічного віку. Залежно від того, чи є суб'єкт правопорушення повнолітнім, правопорушення поділяються на: а) правопорушення, вчинені неповнолітніми; б) кримінальні правопорушення, вчинені дорослими. 4. Залежно від наявності чи відсутності інших ознак суб'єкта злочини поділяються на: а) злочини зі спільним предметом; б) кримінальні злочини з певною метою [34, с. 73].

Враховуючи сучасний стан кримінального законодавства України, основні проблеми, пов'язані з суб'єктом злочину, можна звести до: можливості чи неможливості визнання юридичних осіб кримінальним правопорушенням, а також ефективності визнання фізичної особи злочинцем. правопорушення, такий злочин вчинено від імені юридичної особи на підставі спеціального розпорядження колегіального органу цієї юридичної особи тощо; можливість зміни (у бік зменшення чи, навпаки, збільшення) віку, з якого настає кримінальна відповідальність; зміна змісту осудності та неосудності людини залежно від віку, професійних факторів; подальше уточнення на законодавчому рівні поняття обмеженої осудності людини; визнання окремих категорій осіб особливим суб'єктом злочину тощо.

Як елемент злочину суб'єкт злочину характеризується певними ознаками, які поділяються на обов'язкові та додаткові. До обов'язкових ознак суб'єкта злочину належать: фізична особа; загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; здоровий глузд. Відсутність будь-якої з цих обов'язкових ознак свідчить про відсутність суб'єкта злочину взагалі. У випадках, коли крім обов'язкових ознак предмета злочину перераховуються інші його ознаки, їх (ознак) наявність (сукупність) дозволяє охарактеризувати предмет злочину як особливий. Ознаки такого особливого суб'єкта можуть бути закріплені окремими положеннями КК або визначені тлумаченням окремих їх положень. За відсутності будь-яких ознак конкретного кримінального правопорушення виключається наявність складу злочину, елементом якого є такий суб'єкт. Однак відсутність усіх ознак конкретного суб'єкта в окремих випадках не означає відсутність іншого злочину, предмет якого є загальним, або змістом конкретного суб'єкта цього злочину (іншого злочину) є сукупність додаткових функцій [34, с. 87].

Оскільки суб'єкт злочину є ознака злочину, його ознаки викладаються в нормах загальної частини КК України, а якщо законодавець визначає її специфічні ознаки, у нормах особливої частини КК України.

Характеристики конкретного суб'єкта злочину певним чином впливають на характеристику суспільної небезпеки злочину певного виду або окремого його різновиду. Підвищена суспільна небезпека розкриття таємниці усиновлення (удочеріння) проти волі усиновлювача (удочерителя), вчинене посадовою особою або працівником медичного закладу, про якого стала відома інформація про усиновлення (удочеріння) за службу чи роботу (ч. 2 ст. 168 КК), пояснює, що, крім шкоди інтересам сім'ї, в якій відбулося усиновлення, завдається шкода репутації системи органів усиновлення. ці процеси, створює атмосферу недовіри і відповідно не дає людям усиновлення тощо [35, с. 68].

Конкретизація в нормах КК ознак особливого суб'єкта злочину стосується виконавців злочинів у разі співучасті, при цьому особи, які виступають організаторами, співучасниками чи підбурювачами таких ознак, не повинні бути наділеними та кваліфікованими т. зв. у їх провадженні має бути враховано предмет кримінального правопорушення.

Принцип винності передбачає, що кримінальна відповідальність настає за діяння, вчинене особою, яка його вчинила. Для розкриття особливостей суб'єкта злочину важливо встановити вікові критерії на рівні законодавства та правоохоронних органів, які б дозволили зробити висновок про те, що особа правильно сприймає свої дії та вміє ними керувати. Це не лише правильна оцінка фактичних особливостей конкретної життєвої ситуації, а й її соціального аспекту, зокрема співвідношення поведінки особи та інших із встановленими морально-правовими нормами.

2.2. Суб'єкт злочину за законодавством країн Англо-саксонської системи права

Характеризуючи англо-американський тип, до якого входять системи кримінального судочинства Великобританії, США, а також Австралії, Канади, Нової Зеландії та інших держав-учасниць Британської

Співдружності, слід розкрити його особливості: поділ на загальне право і закон справедливості; основним джерелом кримінального права є судовий прецедент, порівняно з яким законодавчі положення (статутне право) є менш важливими; тематичні дослідження законодавства та оригінальність юридичної термінології; кримінальне право переважно не систематизоване [44, с. 64].

Політико-правова ситуація сучасного світу надзвичайно різноманітна, що обумовлено специфічними формами правління та територіального устрою, типами державно-правового режиму, звичаями, історико-культурними традиціями та релігійними течіями, правовими системами та законодавством, приналежністю до певної правової системи сім'ї та інше. Поряд з міжнародним правом діє право окремих континентів і регіонів (європейське право, право Британської Співдружності, міжамериканське право). Крім того, кожна держава має своє національне законодавство, але воно має і свої особливості.

У США злочини можуть здійснювати як фізичні, так і юридичні особи (корпорації). У США вік настання кримінальної відповідальності зазвичай визначається безпосередньо чинним законодавством, хоча є штати, які використовують формулу загального права, щоб припустити неможливість вчинення злочину особами певного віку.

Штати, які закріплюють у тексті закону вік настання кримінальної відповідальності, зазвичай встановлюють його в 14-16 років. Так, згідно з Кримінальним кодексом Міннесоти, «діти у віці до чотирнадцяти років, які не можуть вчинити злочин у віці від 14 до 18 років, можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за злочин» [36,с.130]. Однак правопорушення неповнолітніх, як правило, розглядаються спеціальними органами, такими як суди у справах неповнолітніх, хоча в деяких із найсерйозніших випадків нею також можуть займатися суди загальної юрисдикції.

В Англії, Сполучених Штатах та багатьох інших традиційних країнах поняття неосудності досі часто визначається так, як це було в так званих правилах Макнатена понад 150 років тому (1843 р.). Суть цих правил така: особа, яка страждає на психічне захворювання чи розлад, не притягується до кримінальної відповідальності, якщо вона позбавлена можливості знати «природу і якість» діяння, а також те, що діяння є шкідливим [36, с.331].

На той час ці правила були досить прогресивними. Проте основним недоліком правил було те, що акцент робився не на інтелектуальній ознаці психологічного критерію неосудності (здатність усвідомлювати себе), а на вольовій ознаці (здатності керувати своїми діями). У деяких штатах Північної Америки правила Макнатена доповнено доктриною «непереборного імпульсу», згідно з якою людину необхідно оголосити психічно хворою, якщо вона не в змозі контролювати свої дії під впливом непереборного імпульсу, викликаного психічним захворюванням.

Насправді, на практиці досить важко відрізнити «нездоланий» імпульс від іншого, у тому числі свідомо «не подоланого». Модель американського кримінального кодексу 1962 року пропонувала штатам констатувати таку неосудність: «Особа не несе відповідальності за злочинну поведінку, якщо під час здійснення такої поведінки вона внаслідок психічної хвороби або неповноцінності позбавлене в істотному ступені здатності віддавати собі звіт в злочинності своєї поведінки або узгоджувати свою поведінку з вимогами закону» [37]

Визначення неосудності в Кримінальному кодексі Нью-Йорка відображає таке визначення: поведінка; або що така поведінка була неправильною. В останньому визначенні він намагається поєднати правила Макнатена, які є найбільш популярними серед законодавців штатів, із формулюванням неосудності, що міститься в Типовому кримінальному кодексі.

Що стосується медичного критерію неосудності, судова практика США до душевного захворювання відносить найрізноманітніші форми психічних

захворювань і відхилень: амнезію, недоумство, алкоголізм, ідіотизм, параною, сексуальну психопатію, сомнамбулізм і др. Тягар доведення неосудності за американським правом покладається на самого обвинуваченого. Винесення вердикту “Не винен через неосудність” тягне спрямування особи до психіатричного закладу закритого типу, режим якого практично не відрізняється від тюремного. У зв’язку з цим посилання обвинувачених на неосудність – досить рідкісне явище в судовій практиці США [38].

Берглери. Це так звані специфічні злочини. Їх суть полягає в тому, що людину, яка, наприклад, таємно проникає в чужий будинок і намагається там залишитися, звинувачують у тому, що він берглер, тобто з іншого мотиву. Це може бути використання житла для вчинення іншого злочину: крадіжки, пограбування, вбивства чи зґвалтування. Зовсім не обов’язково виконувати план (вбити або пограбувати людину), щоб покарати берглера, поліції потрібно лише довести цей злочинний намір у суді. У Кримінальному кодексі Пенсільванії (США) порушення «недоторканності житла» означає «порушення володіння» свідомого проникнення в приміщення чи іншу нерухомість. Приміщення – це будь-яка будівля (у тому числі робоче місце), наземний транспортний засіб, який може бути використаний для проживання або для певних цілей § 3503. Відповідно до цього ж кодексу особи визнається винною у вчиненні злочину порушення недоторканності житла за наступним умови:

- проникли в будинок і зламали замок або двері;
- таємно залишився в приміщенні; - отримати доступ до будь-яких приміщень шляхом шахрайства;
- встановлений підслуховуючий пристрій або відеокамера;
- заподіяли тілесні ушкодження;
- використав зброю. Покарання за порушення «володіння» - до 10 років позбавлення волі [38].

Слід додати, що у берглері цей вид злочину існує лише в англосаксонській правовій системі. Це відносно поширений злочин. Його частка в загальному обсязі майнових злочинів у США склала 21%, що в п'ять разів більше, ніж пограбування. На даний час склад цього злочину складається з таких ознак: незаконне проникнення в «житловий простір»; зазвичай вночі; з умислом на вчинення кримінального правопорушення. Приблизний Кримінальний кодекс США посилається на «зайняте приміщення» замість «житлове приміщення», що означає будь-яке приміщення, транспортний засіб або місце, пристосоване для проживання людей або виконання будь-яких дій у ньому вночі, незалежно від того, чи є в ньому практично будь-яка людина чи ні. Кваліфікований вид — це діяння, вчинене вночі («від тридцяти хвилин після заходу сонця до тридцяти хвилин до сходу сонця») або якщо винний «умисно чи необережно» завдав шкоди здоров'ю потерпілого (спроба заподіяти це), або якщо винний озброєна «Вибухівка чи смертельна зброя». Тож коли до її квартири пробирається фотограф, намагаючись сфотографувати «зірку», його дії будуть кваліфікуватися не як вчинок Берглера, а як «порушення чужорідного». Згідно з Кримінальним кодексом Нью-Йорка, обтяжуючими обставинами цього злочину є наявність зброї та боєприпасів. Такій особі загрожує покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 4 до 7 років. Кримінальна відповідальність за його вчинення настає з 14 років [39].

У кримінальному праві англосаксонської правової системи питання про предмет злочину є неоднозначним. У всіх країнах суб'єктом злочину традиційно може бути лише фізична особа, в інших – фізичні та юридичні особи (корпорація, підприємство, установа). Для фізичних осіб Кримінальні кодекси всіх країн вирішують питання, пов'язані з: віком особи – суб'єкта злочину; презумпція більшості людей усвідомлювати важливість своїх дій і керувати ними; визначення тих факторів, які виключають або знижують осудність. [40]

В Англії, Сполучених Штатах та багатьох інших країнах із правовою системою, що створює прецеденти, поняття неосудності визначається правилами Макнатена, які були введені більше 150 років тому (1843). Суть цих правил полягає в тому, що особа, яка страждає на психічне захворювання або розлад, не притягується до відповідальності, якщо вона не може знати «характер і якість» діяння і що діяння є шкідливим. На той час ці правила були досить прогресивними. Основний їхній недолік полягає в тому, що акцент робиться на інтелектуальній ознаці психологічного критерію неосудності (здатність усвідомлювати) і не враховується ознака волі (здатність керувати своїми діями) [41, с. 130].

Умови відповідальності: осудність суб'єкта, втручання в розумну істоту, втручання в живу людину, втручання в особу, яка перебуває під захистом корони. До 1996 року в Англії існувала доктрина: якщо людина помирає протягом року і одного дня після поранення, суб'єкт є винним у вбивстві. Зараз ця доктрина скасована, але діє в деяких державах і в Кувейті (закріплена законом). Відповідно до цієї доктрини, між дією та результатом може бути причинний зв'язок. У випадку з Нідерландами є прецедент: після того, як Холланд отримав ножове поранення в руку, почалася гангрена, і він помер через 11 місяців. Підсудного судили за вбивство і засудили до смертної кари.

Насильницьке вбивство є основним компонентом англосаксонської системи.ц

Просте вбивство – це будь-яке незаконне позбавлення життя іншої особи, якщо це не вбивство. Покарання - від довічного ув'язнення до позбавлення волі на кілька місяців або штрафу.

Особа визнається винною у вчиненні простого вбивства, якщо вона діє зі злісною презумпцією за певних пом'якшуючих обставин: обмеженої осудності, вчинення вбивства з метою виконання спільної угоди про самогубство, за наявності провокації [42, с. 208]

Зниження розуму. Ця доктрина була закріплена в Законі про вбивства 1957 р. Особа, яка страждає на психічний розлад внаслідок хвороби, деменції, розумової відсталості, розумової відсталості, що сильно обмежило її розумову здатність нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність у вбивстві, не може бути засудженим за вбивство.

2.3. Суб'єкт злочину за законодавством країн континентальної системи права

Що стосується досвіду континентального права, то фізичні та юридичні особи підлягають кримінальній відповідальності за Кримінальним кодексом Франції 1992 р. У той же час КК Франції не містить жодних спеціальних статей щодо поняття суб'єкта злочину та його ознак. Вік настання кримінальної відповідальності залежить від віднесення суб'єкта до однієї з наступних груп:

1) до 13 років - абсолютна безвідповідальність. До таких осіб можуть застосовуватися заходи безпеки згідно з Ордонанса від 2 лютого 1945 р. 45-174 «Про правопорушення неповнолітніх» (інструктаж, передача під нагляд батьків або піклувальників, поміщення до спеціальних установ для неповнолітніх, введення режиму обмеження волі, поміщення під електронний нагляд, медико-психологічне обстеження та лікування, поміщення в ст. приймальний пункт або центр спостереження, спеціальний квазісудовий орган - суд у справах неповнолітніх);

2) від 13 до 16 років - спростована презумпція кримінальної безвідповідальності (обвинувачення має право спростувати таку презумпцію, довівши специфіку оцінюваної ситуації). Ці особи не повинні піддаватися таким покаранням, як: працевлаштування, депортація за межі Франції, позбавлення політичних, громадянських і сімейних прав. На них не поширюється режим постпенітенціарного нагляду (так званий період довіри).

Для таких осіб вдвічі зменшено види стягнень, які мають кількісні характеристики;

3) від 16 до 18 років - спростована презумпція відповідальності (захист може її спростувати з посиланням на нетиповий характер оцінюваної ситуації). У разі спростування такої презумпції до правопорушника застосовуються «заходи перевиховання». Розмір речення також зменшується, як і в попередній групі;

4) з 18 років - повна відповідальність [43, с. 70].

У німецькому кримінальному кодексі немає нормативного поняття загального кримінального правопорушення. Крім того, розділ 10 КК «Особливі положення щодо неповнолітніх та осіб молодого віку» посилається на інший закон. У цьому параграфі зазначено: «Дії цього закону застосовуються до дій, вчинених неповнолітніми, якщо закон» про ювенальну юстицію «не передбачає іншого», щодо яких вік настання кримінальної відповідальності не передбачений у Кримінальному кодексі Німеччини, а в законі «Про судочинство у справах неповнолітніх» і встановлюється з 14 років. Відповідно до положень § 19 Кримінального кодексу Німеччини, дитина віком до 14 років вважається неосудною. Неповнолітні у віці від 14 до 18 років засуджуються за статтею 3 Закону про ювенальну юстицію, якщо вони залежно від рівня духовно-морального розвитку можуть довідатися про діяння або дії відповідно до закону про незаконність. Отже, суддя має визначити вину неповнолітнього в кожному конкретному випадку. Загалом Закон про ювенальну юстицію розрізняє кілька вікових категорій правопорушників: від 14 до 16 років, від 16 до 18 та від 18 до 21 року (у теорії права друга група називається «молодими людьми»). Для всіх цих категорій осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, відповідальність диференційована за віком осіб, які їх вчинили [44, 62].

Таким чином, фізичні особи, які досягли встановленого законом віку і є здоровими, підлягають злочинній діяльності згідно з кримінальним

законодавством Німеччини. Закон про ювенальну юстицію 1953 року передбачає, що до кримінальної відповідальності можуть притягуватися неповнолітні у віці від 14 до 18 років і молоді люди у віці від 18 до 21 року.

Відповідно до цього закону неповнолітні підлягають кримінальній відповідальності, якщо на момент вчинення правопорушення вони були достатньо зрілими у своєму духовному та фізичному розвитку, щоб передбачити протиправність правопорушення та діяти відповідно до цього положення. Існують певні обмеження щодо застосування штрафів для цих категорій суб'єктів. Особи у віці до 14 років вважаються неосудними відповідно до статті 19 Кримінального кодексу Німеччини. Вважається, що завдяки своїм віковим особливостям воно ще здатне усвідомлювати протиправність своїх дій або керувати ними – так зване вікова неосудність.

Фізичні або юридичні особи можуть бути піддані злочину за французьким кримінальним законодавством. Відповідно до статті 122-8 Кримінального кодексу Франції фізична особа може бути притягнута до відповідальності, якщо їй виповнилося 13 років. Питання кримінальної відповідальності неповнолітніх регулюються указом 1945 р. «Про злочинність неповнолітніх». Указ надає судам у справах неповнолітніх право вибору між виховним і репресивним покаранням з наголосом на першому. Людей до 13 років вважають неосудними. Необхідно зменшити покарання для осіб віком до 16 років і покарання для осіб, які не досягли 18 років. До них значною мірою застосовуються виховні заходи.

Відповідно до статті 121-1 КК юридичні особи, за винятком держави, несуть кримінальну відповідальність у передбачених законом випадках за кримінальні правопорушення, вчинені від їхнього імені, їх органами влади чи представниками. Кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає відповідальності фізичних осіб, які є виконавцями або співучасниками цього ж провадження.

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ОЗНАК СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ: ПОРІВНЯЛЬНО ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

3.1. Осудність та неосудність як ознака суб'єкта злочину та їх види

Нерозривність і обмежена осудність є невід'ємною ознакою суб'єкта злочину.

У кримінальному праві осудність оцінюється в рамках двох теорій: індетермінізму та детермінізму.

Індетерміністи вважали, що кожен абсолютно вільний, він може поводитися за своїм бажанням. У цьому випадку розумною може вважатися лише особа з вільним бажанням. Однак жоден з них не визначив цей термін чи його значення. Більше того, прихильники теорії індетермінізму не трактують саме поняття свободи волі, незалежно від того, існує вона взагалі, об'єктивно чи ні. Вони стосуються лише особистої свідомості людини, але у кожного своя. Також незрозуміло, чому ця так звана «вільна воля» є основою їхньої осудності. Відповідей на ці питання в юридичній літературі немає, і ця теорія зараз не обговорюється в наукових колах.

Теорія детерміністів з часом розширилася, і деякі її аспекти актуальні й сьогодні. Прихильники вважали, що дії людини здійснюються за законами природи. Іншими словами, людське життя керується законами природи, тому вільної волі людини взагалі не існує. За Адольфом Кетле, людське суспільство сприймається як єдине ціле, сукупність явищ, у яких діють ті самі фізичні сили, що й в іншій природі, на основі тих самих законів, що керують світом.

Ми вважаємо, що в сукупності ці теорії найбільш точно виражають суть здорового глузду. Особа, яка має свободу (як фізичну, так і моральну) за сприятливих зовнішніх обставин, може вчинити кримінальне правопорушення.

Здатність людини усвідомлювати природу і наслідки своїх дій, свідомо керувати ними — це межа між здоровим глуздом і божевіллям. Це означає, що відсутність клінічних ознак психічних розладів, узгодженість та ефективність усіх психічних функцій в організмі людини оцінюються як збереження здатності до довільної і свідомої регуляції злочинної поведінки, тобто осудності. Психіатри рекомендують суд визнати особу неосудною при виявленні психічних розладів, що проявляються в глибокому розпаді всіх ланок психічних функцій, що входять до цільової процедури.

Існує зв'язок між осудністю і почуттям провини. Оскільки осудність — це ознака, яка характеризує суб'єкта злочину; вина характеризує суб'єктивну сторону. Осудність і вина визначаються певними інтелектуально-вольовими критеріями (ознаками), сутністю і змістом; пов'язаних із злочином та часом його вчинення. Фактично осудність є умовою кримінальної відповідальності і пов'язаний з виною як ознакою суб'єктивної сторони.

У той же час, незважаючи на тісний взаємозв'язок, осудність і вина — різні поняття. Осудність не входить до складу вини як її ознака, не охоплюється виною, не є її підставою, не впливає на кримінальну кваліфікацію діяння та ознаки суспільної небезпеки винного, не має форм, видів, ступенів. Тому встановлення вини має йти не про «види осудності», а про врахування психофізіологічних особливостей особи та їх вплив на зміст вини та її ступінь. Осудність не впливає на індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Суд повинен враховувати не «ступінь осудності», а психічні аномалії та особливі психічні стани, які можуть впливати на зміст, форму та ступінь вини суб'єкта, характер суспільної небезпеки винного.

Поняття осудності можна оцінити з двох позицій: а) осудність як психічний стан людини; б) осудність як категорія, що характеризує здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинок, який вона вчинила.

Осудність як психічний стан людини включає два критерії:

1. Юридичним критерієм осудності є вчинення суспільно небезпечного діяння (кримінального правопорушення), передбаченого Кримінальним

кодексом України, психічно здоровою особою, яка здатна усвідомлювати свої дії (бездіяльність), а саме реальну сторону та суспільну небезпеку. своїх дій та вчасно керувати ними, вчиняючи злочин.

2. Психологічний критерій - стан свідомості людини, яка здатна до власної свідомої діяльності. Психологічний критерій, у свою чергу, визначається такими ознаками: здатність повністю усвідомлювати свої дії чи бездіяльність (їх характер), тобто усвідомлювати реальну сторону та суспільну небезпеку вчинку; здатність контролювати свої дії [45, с.135].

Якщо розглядати осудність як категорію кримінального права, то виникає питання про співвідношення осудності та обмеженої осудності. Для початку необхідно визначити поняття обмеженої осудності. Кримінальним кодексом України зазначено, що особа, яка під час вчинення злочину через психічний розлад не могла повністю усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та/або керувати ними, вважається особою обмежена осудність. . За визначенням, наступні критерії є обов'язковими: а) правові; б) психологічний; в) медичний. Розглянемо кожен з них докладніше.

Юридичним критерієм (ознакою) є факт вчинення особою за КК України суспільно небезпечного злочину, тобто кримінального правопорушення, при аналізі якого можна стверджувати, що це психічний розлад суб'єкта злочину та серйозне обмеження компетенції. здійснювати свої дії (бездіяльність) та/або надавати їм докази її вчинення, у зв'язку з чим вирішується питання про обмежену осудність [46, с. 108].

Психологічним критерієм обмеженої осудності є нездатність людини повністю усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та або керувати ними.

Єдиним медичним критерієм є психічний розлад. Цей критерій не визначений законом. Виходячи з різних наукових думок, медичний критерій має включати хронічні або тимчасові больові розлади чи психічні відхилення, суттєвою ознакою яких є кількісне обмеження здатності усвідомлювати та або контролювати їх при збереженні критичної функції свідомості (зокрема психопатії, неврози, фізіологічні афекти тощо).

Психічні аномалії — це психічні розлади, які не дають підстав вважати людину повністю здоровою, але й дозволяють передавати її психічно хворим. Психіатри відзначають, що це поняття поєднує в собі широкий спектр психічних розладів, що різняться за клінічними проявами, ступенем відображення, нозологічним характером [47].

Положеннями КК України (ч. 1 ст. 19) зазначено, що осудною, тобто обов'язковою властивістю суб'єкта, визнається особа, яка могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати нею при вчиненні злочину. Злочин - це здоровий глузд. Поряд з цим у ч. 2 ст. 19 КК України законодавець зазначив, що неосудна особа (яка не викликає сумнівів) не може бути суб'єктом злочину (не несе кримінальної відповідальності). Також у ч. 1 ст. 20 КК України розумна особа несе кримінальну відповідальність. Це означає, що існує конфлікт: ч.1 ст. 18 КК України визначає як обов'язкову властивість суб'єкта злочину лише осудність, паралельно з ч. 1 ст. 20 КК України визначено обмежену осудність як ознаку суб'єкта злочину. Виходячи з цього, суб'єктом злочину може бути як осудна, так і обмежено осудна особа, хоча в ч. 1 ст. 18 КК України такий випадок прямо не передбачено.

За Р. В. Вершем, «обмежена осудність - це злочинна категорія, що характеризує психічний стан особи на момент вчинення злочину, обов'язковою ознакою (станом) якої є істотне обмеження внаслідок хронічного або тимчасового психічного розладу (непсихопатичного рівня) здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та/або керувати ними, зберігаючи критичну функцію свідомості дії (бездіяльність) і керувати ними, лише певним чином обмежує цю здатність явно вказує на обмеженість осудності». Для того, щоб особу виявили важкою, недостатньо констатувати лише хворобливий психічний розлад на непсихопатичному рівні, необхідно, щоб хворобливі прояви суттєво впливали на поведінку особи та визначали характер злочину. Виявлена особа з обмеженою судимістю підлягає кримінальній відповідальності, але правова природа доведення цієї умови впливає на призначення покарання суб'єкту злочину. Відповідно до чинного

законодавства це є пом'якшуючою обставиною (передбачено окремою статтею КК України). Визнання особи обмежено осудною береться до уваги судом і є підставою для застосування до особи примусових заходів медичного характеру. Це означає, що суд може відмовити у призначенні покарання особі, щодо якої встановлено обмежену відповідальність за вчинений нею злочин [48, с. 83].

Деякі вчені наполягають на законодавчому використанні терміну «знижена осудність». Такий підхід закріплено в іноземному законодавстві. Наприклад, стаття 21 Кримінального кодексу Німеччини стверджує: якщо здатність особи усвідомлювати незаконність своєї поведінки та діяти відповідно була значно зменшена під час вчинення злочину через психічне захворювання, серйозний психічний розлад, деменцію чи інше серйозне психічне захворювання, покаранням може бути пом'якшене.

Подібний підхід законодавця регулює ст. 11 КК Швейцарії – якщо особа вчиняє злочин у стані обмеженої осудності, суддя може на власний розсуд пом'якшити покарання.

Проаналізувавши ці кодекси, ми прийшли до висновку, що існує особлива пом'якшувальна обставина, яку суд може застосувати при призначенні покарання, якщо особа, яка вчинила злочин, перебувала в стані так званої зниженої осудності. Вважаємо, що тлумачення терміну знижена осудність має зменшити вину винного в такому стані.

В Англії інститут обмеженої осудності відображений в деяких законах, які криміналізують конкретні правопорушення, а також у прецедентному праві. Термінологічно обмежена осудність визначається як аномальний стан свідомості і, на думку англійських юристів, її необхідно відрізнити від неосудності, характеристики якого визначаються за правилами Мак-Натена.

Відповідно до Закону про вбивства (1957) особа виправдовується у простому вбивстві і несе кримінальну відповідальність за необережне вбивство (вбивство з необережності), якщо її свідомість перебуває в такому

ненормальному стані, що значно погіршує її розумову здатність оцінювати свої дії.

У Сполучених Штатах юридичне визначення обмеженої осудності доступне лише в кримінальних кодексах деяких штатів. Особа, яка вчинила злочин у стані обмеженої осудності, термінологічно визначається як «винна, але психічно хвора». Згідно зі статтею 314 Кримінального кодексу Пенсильванія психічно хвора особа, яка внаслідок психічного розладу чи інвалідності значною мірою не в змозі оцінити свою вину чи дотримуватися закону [49. С. 368].

Межі обмеженої осудності в китайському кримінальному праві досить чіткі. У ст. 31 КК Китаю зазначається, що до кримінальної відповідальності притягуються особи, які страждають на психічне захворювання і вчинили злочин, але не повністю втратили здатність усвідомлювати або керувати своїми діями. Кримінальний кодекс також передбачає, що ці особи можуть бути засуджені до нижчого або нижчого покарання (за ступенем покарання відповідно до його рівня згідно з КК Китаю).

Протиправна поведінка неосудної особи, яка страждає на психічний розлад, характеризується як невинна відповідно до положень Кримінального кодексу Німеччини. § 20 Кримінального кодексу Німеччини невинним вважається той, хто під час розгляду справи про хворобливий психічний розлад, глибоке порушення свідомості, деменцію чи інший тяжкий психічний розлад не може усвідомити протиправність дії чи поведінки, знаючи про його незаконність. Це визначення, схоже, не визначає чітко важливий момент психологічного критерію неосудності, оскільки «діяти з усвідомленням беззаконня діяння» і контролювати свої дії (як визначено в тексті КК) – не одне й те саме. Людина може усвідомлювати протиправність своїх дій, але, наприклад, через відсутність волі не може ними керувати. Це критичне зауваження стосується подібного підходу до моменту, закріпленого у ст. 10 швейцарського кримінального кодексу.

Відповідно до ст. 122-1 КК Франції не є кримінально відповідальною особою, яка на момент вчинення злочину перебувала в стані психічного або нервово-психічного розладу, внаслідок чого була позбавлена можливості усвідомлювати і керувати своїм дії.

Питання про неосудність прямо згадується як одна з підстав для виправдання. Так, відповідно до ст. 21 Кримінального кодексу Іспанії не підлягають кримінальній відповідальності: а) особи, які під час вчинення кримінального правопорушення внаслідок будь-якого психічного розладу або порушення не можуть усвідомити незаконність своєї дії або контролювати її дії; б) особи, які з народження чи дитинства страждають на психічні розлади, які супроводжуються відсутністю сприйняття дійсності. Примітно, що медичний критерій включає два види психічних розладів: психічні розлади або розлади, які мають особа на момент вчинення злочину, і психічні розлади, що існують з народження або дитинства. Іспанія – чи не єдина країна, в законодавстві якої немає інституту обмеженої осудності [50].

Польське кримінальне законодавство не використовує термін «осудність». Проте медичний критерій у Кримінальному кодексі Польщі чітко визначений у ст. 31: «Кримінальне правопорушення не вчиняється особою, яка внаслідок психічного захворювання, розумової відсталості чи іншого психічного розладу не могла зрозуміти його значення або керувати своєю поведінкою». До переліку психічних розладів входять: психічні захворювання, розумова відсталість, інші психічні розлади. Поряд з цим ст. 31 Кримінального кодексу Польщі розрізняє термін «обмежена осудність». Отже, суд має право призначити м'якше покарання особі, яка на момент вчинення злочину має дуже обмежені можливості усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Через відсутність медичного критерію осудності з тексту статті не зрозуміло, що саме обмежувало таку можливість суб'єкта злочину [51, С. 236].

Немає юридичного визначення осудності в англо-саксонських державах, особливо в Англії. У своїй професійній діяльності судді керуються

правилами Мак-Натена, які були сформульовані в 1843 р. Ці правила базуються на рішенні у справі МакНатена, який страждав від манії переслідування і хотів вбити англійського прем'єр-міністра Піла, оскільки він думав, що переслідує його. Однак держсекретар був убитий через помилку МакНатена. Під час судового розгляду з'ясувалась особливість хвороби підсудного, внаслідок чого суд виправдав його як неосудного. На основі цього прецеденту кілька авторитетних англійських суддів на вимогу Палати лордів встановили правила неосудності. Таким чином, згідно з правилами МакНатена, передбачається, що кожен психічно здоровий і має достатній рівень здорового глузду, щоб нести відповідальність за вчинені ним злочини, якщо суд присяжних не доведе протилежне.

Для притягнення до кримінальної відповідальності за психічне захворювання необхідно довести, що обвинувачений в момент вчинення правопорушення діяв під впливом психічного розладу, що він не міг усвідомлювати характер і ознаки діянь, якщо не знав, нездатний зрозуміти аморальність його вчинків.

Незважаючи на певну нечіткість юридичного формулювання, властиву англійському праву, цілком зрозуміло, що наведені норми не відображають момент психологічного критерію неосудності. Порядок визнання особи неосудною та наслідки такого визнання регулюються Законом про визнання особи неосудною (1964 р.). Оскільки цей Статут містить переважно процедурні норми, в ньому не встановлено жодних критеріїв.

У США правила визнання особи психічно хворою закріплені в розділі 18 Кодексу США і Кримінальному кодексі деяких штатів. Зокрема, у Кримінальному кодексі Нью-Йорка зазначено, що «особа не несе кримінальної відповідальності за свою поведінку, якщо під час розгляду справи вона істотно позбавлена можливості знати або оцінювати: а) характер і наслідки така поведінка; б) що така поведінка була неправильною. Однак через нечіткість цих правил американські юристи змінили свої доктринальні положення.

Згідно з вченням про «непереборний порив», людина під впливом такого пориву (викликаного психічним захворюванням або дефектом) не може контролювати свої дії, навіть якщо усвідомлює, що робить «неправильно». Ця доктрина містить момент волі і була розроблена на додаток до правил МакНатена, про які ми вже згадували. Істотним недоліком доктрини «непереборного імпульсу» є те, що вона дозволяє людям, яким бракує самоконтролю, уникнути кримінальної відповідальності. До речі, згідно з положеннями цієї доктрини Д. Хінклі, який вбив президента Р. Рейгана, був визнаний неосудним [4, с. 178].

Навіть у законодавчій практиці Сполучені Штати дотримуються правил Дурхема, хоча вони не розширилися через ігнорування юридичного критерію неосудності. На їхню думку, людина вважається неосудною, якщо її протиправний вчинок є наслідком психічного захворювання або вад. Тому медичний критерій вважається єдиною ознакою неосудності.

Невідповідність сучасним вимогам до розвитку юридичної науки та психіатрії визначень, сформульованих у національному законодавстві. Наприклад, згідно з Кримінальним кодексом Пенсильванії, особа, яка під час вчинення злочину страждала від таких розладів свідомості внаслідок психічного захворювання, яка не усвідомлювала характеру та мети своїх дій, або якщо вона усвідомлювала, але не розуміючи, що вона робить неправильно.

Кримінальне законодавство США загалом встановлює, що підсудний повинен довести власну неосудність. Проте сторона обвинувачення може надати докази, які заперечують неосудність підсудного на момент вчинення злочину.

Питання осудності, які закріплені у ст. 18 Кримінального кодексу Китаю визначено, що особи, які страждають на психічне захворювання, не несуть кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні наслідки своїх дій (дій чи бездіяльності), які виникли в той час, коли особа не могла керувати своїми діями або усвідомлювати їх значення. Медико-психологічні

критерії неосудності в статті чітко викладені, але термін «неосудність» не вживається.

Таким чином, неосудність в законодавстві інших держав визначається по-різному. Таким чином, параграф 19 Кримінального кодексу Німеччини визначає особу, якій на момент вчинення злочину не виповнилося 14 років. Важливо відзначити, що цим критерієм «вікової неосудності» користується не лише німецький законодавець. Він часто згадується в науковій та науковій літературі з кримінального права. Проте термін «осудність», як відомо, включає медичний критерій, який свідчить про наявність у суб'єкта правопорушення принаймні достатньо серйозного психічного розладу. З неосудністю віку людина не може усвідомлювати протиправність своїх дій і керувати ними не через психічне захворювання, а через несформованість залежно від віку, інтелектуальних та/або вольових особливостей особистості. Тому термін «вікова неосудність» не слід вважати цілком вдалим.

3.2. Вік як умова визнання суб'єктом злочину

Ще з давніх часів філософи з'ясували, що існує двосторонній зв'язок між вмінням контролювати свою поведінку і досягненням певного віку. Визначення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, сьогодні є багатогранною проблемою. Оскільки питання віку, з якого особа може бути притягнуто до відповідальності законодавцем, особливо вчені розрізняють загальний, знижений та похилий вік, необхідно дослідити загальні теоретичні положення щодо віку, а також окремих вікових категорій. особи. Актуальним є також питання визначення нижньої та верхньої вікових меж кримінальної відповідальності.

У науці поняття віку розробляють не лише юристи, а й викладачі, немає єдиної думки щодо віку людини та притягнення до відповідальності. Ця проблема є досить гострою і проблемною. Вважаємо, що вирішення проблеми віку настання кримінальної відповідальності необхідно шукати на

«стику» різних наук. Положення КК України не містять визначення, яке б визначало, який зміст вносить законодавець у цей термін, натомість КК визначає лише вікові межі кримінальної відповідальності. Вищезгадане кримінально-правове регулювання вікової межі відповідальності ґрунтується на тому, що ця межа фактично виступає для законодавця формальною ознакою досягнення рівня психічної, вольової, особистісної зрілості особи у сфері відносин регулюється законом. Найбільш раціональне вирішення питання про вік, з якого може виникнути кримінальна відповідальність, вимагає відмови від звичних форм соціально-психологічного аналізу на рівні здорового глузду та емоційних станів і вимагає комплексного підходу на основі досліджень психології та педагогіки. Ці досягнення суміжних наук підвищують рівень прогресивності кримінального права.

Фахівці в галузі кримінального права вважають, що вік особи є однією з основних і складних категорій, пов'язаних із розвитком особистості, яка вивчає різні науки, такі як біологія, медицина, педагогіка, психологія та юридична наука. Або під віком людини в сучасній юридичній літературі розуміють проміжок часу від народження до будь-якого часу (хронологічний вік), а також характеристики певного періоду життя людини, які відображають анатомо-фізіологічний стан її організму (біологічний вік). Вважаємо, що друге визначення дає більш чітке уявлення про категорію «вік кримінальної відповідальності», розкриває її сутність, зміст та ключові ознаки.

Велике значення для настання кримінальної відповідальності має настання віку кримінальної відповідальності, а також здатність особи усвідомлювати реальний характер і суспільну небезпеку вчиненого злочину (дії чи бездіяльності) при вчиненні кримінального правопорушення. Тому можна констатувати, що біологічний та психологічний вік має важливе значення для кримінального права в їх взаємозв'язку, а також внутрішньому та зовнішньому розвитку особи-суб'єкта злочину. Біологічний і психологічний вік формує поняття віку кримінальної відповідальності.

Для систематизації наукових думок про вік суб'єкта злочину пропонуємо виділити кілька груп:

Перша група: знижений вік настання кримінальної відповідальності - 11-13 років, загальний вік кримінальної відповідальності - 14 років.

В М. Бурдін, який детально досліджував злочинність неповнолітніх, обґрунтовує виникнення кримінальної відповідальності з 11 років такими аргументами: « психологи та педагоги наголошують, що лише з 11 років людина має свідому, реальну особистість. Підлітки цього віку здатні формувати власну самооцінку, виявляти критичне ставлення до навколишнього середовища, реалізовувати прагнення до самостійного життя, вміння розуміти та підпорядковувати свою поведінку колективному житті, вони здатні розуміти не лише справжня природа їхньої поведінки, але й її соціальне значення. Тому психологи розглядають особи неповнолітніх правопорушників з 11 років» [33, с.692]. Вчений також погоджується з пропозиціями деяких науковців щодо можливості зниження віку кримінальної відповідальності до 11-12 років за окремі злочини: вбивство (ст. 115), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121), зґвалтування (ст. 152), сексуальне насильство стаття 153 (крадіжка) (ст. 185), розбій (ст. 186), розбій (ст. 187). Психологи, навпаки, відзначають, що однією з ознак злочинності неповнолітніх є її залежність від злочинності дорослих, в основі якої лежить психологічний механізм наслідування, що яскраво проявляється при вчиненні цього діяння. Такі діяння неповнолітніх є відносно масовими і завдають значної шкоди інтересам держави та інтересам фізичних та юридичних осіб.

На думку Н. А. Орловської, « 11 років - нижня межа за умови, що особа, яка порушує заборону кримінального закону, може піддаватися впливу кримінального закону» [52,с.181]. Дослідник звертає увагу на те, що в даному випадку мова йде лише про злочинний вплив, оскільки такі особи не здатні до кримінальних правопорушень, вони не можуть бути притягнені до відповідальності, але до них можуть бути застосовані спеціальні кримінальні

заходи. - примусові засоби виховного характеру. Важливим актом є те, що, на відміну від інших випадків, у цій ситуації особливе значення має не лише ця межа (11 років), а й певний проміжок часу до настання віку кримінальної відповідальності за вчинення конкретного злочину. Іншими словами, це хронологічний період «від 11 років» (нижня межа) до «віку настання кримінальної відповідальності за конкретний злочин» (верхня межа).

С.С. Молдабаєв вважає, що « в 13 років людина отримає здатність не тільки розуміти природу своїх дій та їх суспільну небезпеку, а й з сильною волею приймати рішення. Зазвичай вони об'єднуються в неформальні групи підлітків у віці від 12 до 14 років, і саме в цей період неповнолітні гостро потребують спілкування та друзів, навіть з антигромадськими цілями» [4, с.29].

Л.В. Борових, у свою чергу, пропонує знизити вік кримінальної відповідальності за тяжкі злочини проти життя та здоров'я до 12 років, виходячи з відповідної зарубіжної практики. Ю.Кухарук та А.Вашечкін вважають « необхідно запобігти вчиненню нових злочинів неповнолітніми, які переконані, що після вчинення злочину їх не притягнуть до відповідальності, що вони «недоторканні» перед КК за своїм віком, віком від якого кримінальна відповідальність може настати, зменшити: загальний вік має бути 14 років і зменшити - 12 років».

Логічною та обґрунтованою є позиція щодо розмежування віку настання кримінальної відповідальності за тяжкістю скоєних. Тому В. Г. Павлов пропонує врахувати норму в КК України, яка б регулювала кримінальну відповідальність осіб, які на момент вчинення злочину та вчинили вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, крадіжку, розбій, розбій, заворушення в с. обтяжуючих обставин

Всупереч цим позиціям, Н. М. Мирошніченко вважає, що « зниження віку настання кримінальної відповідальності не є гуманним з огляду на особливості підліткового віку, для якого характерний активний процес розвитку особистості». Крім того, на думку дослідника, той факт, що

збільшення кількості злочинів серед неповнолітніх не може бути домінуючим критерієм зниження віку настання кримінальної відповідальності, оскільки необхідно враховувати психічний розвиток певної вікової групи, психофізичні особливості (біологічні та соціальні фактори). Доведено, що визначення мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, має базуватися насамперед на даних медико-психологічних досліджень.

Цікаве ставлення до віку злочинця в чужій країні. Наприклад, у кримінальному законодавстві Швейцарії законодавець публікує питання кримінальної відповідальності неповнолітніх у спеціальному розділі IV «Неповнолітні», в якому неповнолітні умовно поділяються на такі групи: діти (віком від 7 до 15 років); підлітки (віком від 15 до 18 років); молодь (від 15-25 років). Кримінальний кодекс Швейцарії встановлює конкретні правила щодо розслідування, виховних заходів, дисциплінарного провадження, умовно-дострокового звільнення тощо. для кожної з цих категорій осіб. Кримінальний кодекс Швейцарії не поширюється на осіб віком до 7 років.

У Кримінальному кодексі Франції зазначено, що неповнолітні, які досягли 13-річного віку, визнаються винними у кримінальних правопорушеннях і підлягають захисту, допомозі, а також нагляду та примусовим заходам виховного характеру. У той же час французький законодавець закріплює відповідальність неповнолітніх у підзаконному акті - Декреті про відповідальність неповнолітніх правопорушників від 2 лютого 1945 р. Його загальним правилом є презумпція кримінальної відповідальності осіб, які не досягли 18-річного віку. Хоча з цього правила є винятки, можливість притягнення до відповідальності залежить від вікової групи неповнолітнього: для неповнолітніх у віці до 13 років презумпція кримінальної відповідальності є абсолютною, хоча можливість захисту, допомоги, нагляду та виховання не є. можливо. виключено (стаття 2); ця презумпція поширюється на неповнолітніх віком від 13 до 16 років, але з обов'язковим застосуванням відповідного виховного заходу (ст. 16); є кілька

варіантів для неповнолітніх від 16 до 18 років – виправдання у разі презумпції кримінальної безвідповідальності з наступним призначенням відповідного виховного заходу; переслідування з пом'якшеним покаранням або притягнення до відповідальності за загальними підставами. Отже, французьке законодавство дотримується пари правових норм, які регулюють кримінальну відповідальність неповнолітніх, що, на нашу думку, негативно впливає на практику правоохоронних органів і може призвести до зростання злочинності серед неповнолітніх .

Друга група: знижений вік настання кримінальної відповідальності – 14 років, загальний вік настання кримінальної відповідальності – 16 років.

О. Н. Орловська звертає увагу на те, що « 14 років – це нижня межа, з якої особа може бути притягнута до відповідальності лише за вчинення злочинів, виключний перелік яких визначено ч. 2 ст. 22 КК. А досягнення 16-річного віку є верхньою межею так званого загального віку, настання якого означає набуття особою делікту на кримінальному рівні (ч. 1 ст. 22 КК)» . Тому представники цієї групи розширюють положення Кримінального кодексу України.

Виділяє такі юридичні та фактичні ознаки віку особи, яка вчинила злочин, Н. А. Орловська:

а. 11 років - нижня межа, до якої особа, яка порушує кримінальну заборону, може піддаватися впливу кримінального закону. Дослідник звертає увагу на те, що в даному випадку мова йде лише про злочинний вплив, оскільки такі особи не здатні до кримінальних правопорушень, вони не можуть бути притягнені до відповідальності, але до них можуть бути застосовані спеціальні кримінальні заходи. - примусові засоби виховного характеру. Важливим фактом є те, що, на відміну від інших випадків, у цій ситуації особливе значення має не лише ця межа (11 років), а й певний проміжок часу до настання віку кримінальної відповідальності за вчинення конкретного злочину. Іншими словами, це хронологічний період «від 11 років» (нижня межа) до «віку настання кримінальної відповідальності за

конкретний злочин» (верхня межа). Враховуючи, що єдина позиція щодо верхньої межі цієї вікової групи у віці 14 років є невірною, оскільки з 14 років настає лише кримінальна відповідальність за низку злочинів, перелік яких чітко визначено у ч. 2 абз. ст. 22 КК України. За її словами, верхня межа цього хронологічного періоду, отже, залежить від специфіки конкретного злочину.

б. 14 років - нижня межа, при якій особа може бути притягнута до відповідальності лише за вчинення злочинів, виключний перелік яких визначено ч. 2 ст. 22 КК України.

в. 16 років – нижня межа т. зв загального віку, настання якого означає набуття особою делікту на кримінально-правовому рівні (ч. 1 § 22 КК). На думку Н. А. Орловської « фактично існує нижня межа, з якою законодавець пов'язує не лише можливість притягнення особи до відповідальності за переважну більшість злочинів, а й широкий спектр кримінальних заходів, які включають як примусові засоби покарання, так і стягнення. (штраф, позбавлення волі та громадські роботи, які можуть бути призначені особі, яка вчинила злочин у віці 16 років)» [53].

Люди старше 14 років здатні усвідомлювати складніший соціальний контекст і наслідки своєї поведінки, а також керувати нею в ситуації вибору. Глибина й ознаки знань у різноманітних суспільних відносинах, які є предметом кримінально-правової охорони, можна з'ясувати лише в кожному конкретному випадку .

До речі, подібна класифікація віку настання кримінальної відповідальності є в кримінальному законодавстві Німеччини. Законодавчий орган Німеччини визначає вік за критерієм вікового неосудність, тобто нездатності людини через дитинство усвідомлювати характер своєї поведінки та керувати нею. Правовий статус неповнолітніх у кримінальному праві Німеччини уніфікований в Законі про суд у справах неповнолітніх від 4 серпня 1953 р. Відповідно до цього закону неповнолітні умовно поділяються на три категорії: від 14 до 16 років; від 16 до 18 років; від 18 до 21 року.

Закон регулює положення про відповідальність за незаконні дії осіб віком від 14 до 18 років (перші дві категорії). Якщо буде доведено, що особи віком від 18 до 20 років за розумовим розвитком відповідають групі осіб віком від 14 до 18 років, зазначений закон також поширюється на них .

Подібні положення містяться в кримінальному законодавстві Китаю, незважаючи на те, що Україна та Китай є представниками різних правових сімей. Відповідно до ст. 17 Кримінального кодексу Китаю має притягувати до відповідальності осіб, які досягли 16 років і вчинили злочин. Проте особи, які досягли 14 років, але не досягли 16 років і вчинили вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, розбій, обіг наркотиків, підпал, вибух, отруєння, несуть кримінальну відповідальність за загальними підставами. Особливістю є те, що особи віком до 16 років не можуть бути суб'єктами майнових злочинів за КК Китаю (на відміну від КК України). Для нас така позиція законодавця недостатньо зрозуміла, адже такі злочини, як крадіжка велосипедів та продуктів харчування, є досить поширеними і дуже поширеними в Китаї.

Згідно з кримінальним законодавством Італії, за вчинення злочину караються неповнолітні у віці від 14 до 18 років. ст. 168 Кримінального кодексу Італії визначено певні ознаки пробації для неповнолітніх та осіб віком до 21 року. Варто зазначити, що Конституційний суд Італії визнав норми про довічне ув'язнення такими, що суперечать Конституції Італії, оскільки Закон про кримінальну відповідальність не накладає обмежень на застосування цього вироку до неповнолітніх .

Норми, що встановлюють вікові межі кримінальної відповідальності, встановлені ст. 10 Кримінального кодексу Польщі особа, яка досягла 17 років, є злочинною особою. До кримінальної відповідальності підлягає також неповнолітній, який у віці 15 років вчинив умисне тяжкий злочин. Перелік цих злочинів чітко визначений: умисне заподіяння шкоди життю польського президента, вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, підпал чи вибух, що загрожує життю, здоров'ю та майну інших осіб; захоплення води або літака,

захоплення заручників, пограбування. Однак, як зазначено в Кримінальному кодексі Польщі, особа несе кримінальну відповідальність у випадках, коли обставини справи, рівень психічного розвитку правопорушника викликають таку потребу, зокрема, якщо ця особа раніше застосовувала виховні чи лікувальні заходи, заходи, які виявилися неефективними.

Схожої позиції дотримуються і мусульманські юристи, умовно поділяючи зловмисників на три групи, взявши за основний критерій вік злочинців:

1. Несвідоме – немає злочину: цей період охоплює період від народження до 7 років. У цей період, на думку вчених, дитина не усвідомлює і не поділяє свої дії, або жоден з його дій, навіть вбивство, не передбачає будь-якої виправної (мусульманської термінології) відповідальності.

2. Низька поінформованість – це «м'яка» відповідальність. Цей період починається з 7 років і триває до так званої юності (15 років). Свідомість і розум у підлітків недорозвинені. Будь-які його дії, навіть якщо він вчиняє вбивство або інші тяжкі злочини, не тягне за собою винесення основного покарання за мусульманським законодавством. До правопорушника застосовуються лише виправні та виховні заходи (наприклад, покаяння).

3. Особа повністю усвідомлює свої дії, тобто керує ними, передбачає можливі наслідки – підлягає кримінальній відповідальності, яка встановлена кримінальним законом .

Проте до осіб віком до 15 років застосовуються виправні та виховні заходи.

Наприклад, Кримінальний кодекс Афганістану, який підтримує вищезазначені положення, двосторонньо відхиляється від встановлення вікового обмеження для винного: неповнолітнього та неповнолітнього. Відповідно до ст. 70 КК Афганістану неповнолітніми є особи віком від 7 до 13 років, а неповнолітніми - особи, яким на момент вчинення злочину виповнилося 13 років, але не досягли 18 років.

Такий віковий підхід до предмета злочину у Кримінальному кодексі Афганістану викликає певні сумніви: встановлення мінімального віку настання кримінальної відповідальності пов'язане з фізичним процесом формування здібностей особи в підлітковому віці: усвідомленням своїх здібностей, суспільна небезпека вчиненої ним поведінки. У цьому випадку досить важко визначити розвиток розумових здібностей підлітка та психологічних особливостей нормального дитинства, які обмежують здатність неповнолітніх усвідомлювати свою протиправність.

Третя група: нижчий вік настання кримінальної відповідальності чітко не визначений. Деякі вчені дотримуються думки, що не можна однозначно визначити вік людини, оскільки кожна людина (дитина) розвивається по-різному, має свою мотивацію та передумови для вчинення злочину. Наприклад, Т.О. Гонз (17-20 років). У 17 років формування мозку є незавершеним, а тому неповнолітні або не мають, або не мають достатньо тих характеристик, які забезпечують правильність і корисність поведінкових актів у їх біологічному та соціальному планах. У дитячому та юнацькому віці (до 14-16 років), коли мозкова діяльність ще збій з фізіологічних причин, а не через хворобливий стан, таку людину не звинувачують у проступках.

Подібна точка зору висловлена в Кримінальному кодексі Швеції, де не визначено однозначного віку, з якого особа підлягає кримінальному злочину (злочину, яке вона вчинила). Проте він містить перелік деяких обмежень у співвідношенні віку суб'єкта злочину – рівня покарання. Зокрема, до довічного позбавлення волі не може бути засуджено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення до досягнення нею 21 року. У разі рецидиву (позбавлення волі) можливе позбавлення волі на обмежений строк, за винятком більш м'якого покарання, ніж для повнолітніх. Згідно з кримінальним законодавством Швеції, повнолітньою вважається особа віком від 21 року. Особлива міра для осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років, — тримання під вартою від 14 днів до 4 років. Такий захід застосовується до суб'єкта правопорушення, якщо суд визначить таке покарання як покарання

у вигляді позбавлення волі. Зі сказаного видно, що загальний вік кримінальної відповідальності у Швеції становить 21 рік. За О. Є. Фрейером, « недосягнення певного віку настання кримінальної відповідальності є не юридичним критерієм неосудності, а нездатністю неповнолітніх повністю усвідомити сенс своїх дій, що поділяється на а) олігофренію, б) інфантильність — загальну відсталість всього організму (включаючи розумову діяльність); в) розумова відсталість внаслідок педагогічної занедбаності – безболісний стан» .

Такий відносно специфічний підхід до визначення віку кримінального правопорушення закріплений у Кримінальному кодексі Швейцарії. Так, у ст. 82 КК зазначено, що на дитину віком до 7 років дію закону не поширюється. Існує також градація кримінальної тематики залежно від віку, зокрема: діти (віком від 7 до 15 років); підлітки (віком від 15 до 18 років); молодь (віком від 18 до 25 років). Цікавим і відмінним від кримінальних кодексів інших країн є те, що КК Швейцарії не містить переліку кримінальних правопорушень, за які настає кримінальна відповідальність для певної вікової групи суб'єктів. Закріплена в КК кваліфікація лише закріплює диференційований підхід до кримінальних санкцій з урахуванням віку суб'єктів правопорушень. Особи, яким виповнилося 25 років, несуть кримінальну відповідальність за загальними підставами. Така позиція законодавця виглядає не зовсім вдалою. Адже за положеннями Кримінального кодексу 8-річна дитина може стати жертвою практично всіх злочинів, крім тих, що вчиняються спеціальними суб'єктами. Такий підхід суперечить даним вікової психології. Навіть з урахуванням гуманності швейцарського законодавства діти у віці від семи до дев'яти років навряд чи будуть вважатися злочинцями. Тому вважаємо, що при притягненні до відповідальності неповнолітніх слід звертати увагу правоохоронних органів на найбільш точне визначення психічного здоров'я неповнолітнього. Така потреба потребує деталізованого законодавства про порядок виявлення

вчинення кримінального правопорушення, психічний розвиток якого відповідає вимогам кримінального переслідування.

У законодавстві Великобританії також існує розширена юридична градація віку настання кримінальної відповідальності (порівняно з українським кримінальним законодавством). Зокрема, в Англії та Уельсі закони про злочинність неповнолітніх 1967, 1977 років і Закон про кримінальне правосуддя 1982 року є кримінальними законами. Вік. один рік. Цікаво дослідити, що в цих законах розрізняють заходи впливу на неповнолітніх, які поділяються на три групи: заходи впливу, що застосовуються до осіб віком від 10 до 17 років з метою соціальної реабілітації; до осіб у віці від 17 до 21 року застосовуються різні види заходів, у тому числі покарання, за винятком позбавлення волі; усі види покарань застосовуються до осіб старше 21 року. До речі, у Великобританії з 1908 року прийнято низку законів про неповнолітніх злочинців.

У США, наприклад, питання про вік правопорушника чітко не врегульовано. У країнах, де мінімальний вік правопорушника взагалі не визначений, притягнення до відповідальності неповнолітнього залежить від справи.

Деякі штати мають диференційований підхід до встановлення вікових обмежень для правопорушників. Наприклад, відповідно до розділу 30.00 Кримінального кодексу штату Нью-Йорк особа віком до 16 років не несе відповідальності за свою поведінку. Проте кодекс робить винятки: з 13 років особа несе відповідальність за вбивство; з 14 років настає кримінальна відповідальність за такі кримінальні правопорушення: викрадення першого ступеня, зґвалтування першого ступеня, збочені статеві зносини першого ступеня; сексуальні образи, які обтяжують обтяжування, берглери першого чи другого ступеня, пограбування першого чи другого ступеня та вбивства другого ступеня або викрадення першого рівня.

На федеральному рівні США питання віку настання кримінальної відповідальності фізичної особи вирішується за таким алгоритмом: по-перше,

мінімальний вік настання кримінальної відповідальності законодавчо чітко не визначений (загалом особа віком від 7 до 14 років «нездатний» до вчинення злочину, проте така презумпція може бути спростована доказами того, що особа усвідомлювала протиправність своєї поведінки); по-друге, особи віком від 15 до 21 року несуть відповідальність за вчинення злочинів як неповнолітні правопорушники, а у випадках, передбачених законом, цей вік може бути знижено до 13 і 12 років.

Таким чином, що стосується аргументації визначення віку кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві, то необхідно керуватися ступенем психічного розвитку особистості – її здатністю розуміти свої дії, керувати нею та розуміти його небезпека. У радянські часи вважалося, що діти та підлітки не можуть усвідомити небезпечність своїх дій і тому не можуть бути притягнуті до відповідальності, навіть якщо вони вчинили суспільно небезпечне діяння. Це одна з причин, чому вік настання кримінальної відповідальності за скоєні злочини встановлено у 16 років. Ставлення про те, що у 16 років має бути достатній рівень освіти й розвитку та досягти такого рівня свідомості, на якому вже можна відповідати за свої дії та керувати ними, діє й сьогодні. Зниження віку кримінальної відповідальності з 14 років пояснюється тим, що вже можна усвідомити суспільну небезпеку своїх дій. За радянських часів цей вік кримінальної відповідальності відповідав реаліям, які панували в тодішньому суспільстві.

Законодавче визначення віку суб'єкта кримінального правопорушення обмежується кількісним визначенням мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а саме прогнозуванням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність і за які кримінальні правопорушення. Підставою для визначення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, є рівень свідомості особи, здатність усвідомлювати те, що відбувається, і відповідно діяти. На розвиток сучасних

дітей впливає багато факторів, деякі з яких негативно впливають на формування їх психіки, особливо - умови, в яких живе і розвивається дитина.

На сучасному етапі розвитку світової промисловості значно прискорився процес формування біологічно-психологічних особливостей більшості підлітків. Водночас через соціально-економічну кризу в Україні значна кількість неповнолітніх значно відстає від однолітків, що знижує їх обізнаність про суспільно небезпечні події. Враховуючи рівень злочинності серед неповнолітніх в Україні, а також відсутність адекватних заходів, зниження віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, є дійсно необхідним заходом для вирішення цієї проблеми.

ВИСНОВКИ

Дипломне дослідження показало, що, на відміну від теорії кримінального права в Україні за кордоном, суб'єкт злочину як особа, яка вчиняє злочин і несе за нього кримінальну відповідальність, не є ознакою злочину. Як наслідок, це ускладнює всебічне вивчення поняття та ознак суб'єкту злочину в кримінальному праві зарубіжних країн.

Для цілей порівняльно-правового аналізу в кримінальному законодавстві України визначено такі обов'язкові ознаки суб'єкта злочину, як: особу, яка може бути притягнута до відповідальності, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність та осудність особи. особа. На наступному етапі розглянуто підходи до регулювання віку настання кримінальної відповідальності, осудності, обмеженої осудності та неосудності, а також визнання юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності у кримінальному праві зарубіжних країн.

У кримінальному праві Німеччини та кримінальному праві Латинської Америки, заснованому на німецькому кримінальному праві, термін кримінальна особа по суті збігається з терміном особа, яка вчинила кримінальне правопорушення в кримінальному праві України і означає фізичну особу, яка досягла встановленого кримінальним законодавством віку настання кримінальної відповідальності та здатна усвідомлювати злочинний характер своєї поведінки і, відповідно до цього знання, контролювати свою поведінку.

У більшості європейських країн континентальної правової сім'ї юридична особа може бути також суб'єктом кримінального правопорушення.

Термін суб'єкт кримінального правопорушення можна представити так: фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, не страждає під час вчинення правопорушення будь-яким психічним розладом чи іншим психічним захворюванням, які можуть позбавити його можливості

усвідомлювати чи керувати своєю поведінкою, а також юридична особа на умовах, встановлених кримінальним закон.

Досягнення віку кримінальної відповідальності та усвідомлення винного є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності такої особи в Україні та в усіх зарубіжних країнах. Щодо віку настання кримінальної відповідальності, то кримінальне законодавство України відрізняється від кримінального законодавства розвинених країн тим, що досягнення віку, передбаченого КК України, сприймається в Україні як умова кримінальної відповідальності. Аналіз кримінального законодавства розвинених країн свідчить про відсутність єдності у встановленні мінімального віку настання кримінальної відповідальності. У різних країнах цей вік становить від 7 до 18 років. Крім того, у реформуванні норм, що визначають мінімальний вік настання кримінальної відповідальності, спостерігаються протилежні тенденції. У країнах з дуже низьким віком настання кримінальної відповідальності постійна критика науковців, правоохоронних органів і суспільства спонукає законодавців підвищувати слово, і навпаки, у країнах з відносно високим віком притягнення до кримінальної відповідальності знижується мінімальний вік настання кримінальної відповідальності. Ці процеси підтверджують висновок про те, що вік настання кримінальної відповідальності, як правило, визначається відповідно до уявлень конкретного суспільства в певний період часу про погане і добре, кримінальну вразливість неповнолітніх та культурно-правові традиції, що склалися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діордіца І. В. Кримінальне право України. Київ: Вид. О. С. Ліпкан. 2010. 288 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и СОСТ. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. М.: Мысль, 1990. 524 с.
3. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 20.04.2022)
4. Таран Н.Г. Суб'єкт злочину у кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти. Дис. К.ю.н. 12.00.08. Київ, 2019. 226 с.
5. Чорней С. В. Поняття суб'єкта злочину. Науковий вісник Чернівецького університету. 2012. Вип. 618. С. 125–128 URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/618/23.pdf>. (дата звернення 20.04.2022)
6. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. Коментар, Андрій Андрійович Вознюк, Олександр Олексійович Дудоров, Сергій Сергійович Чернявський; Нац. акад. внутрішніх справ України, Луган. держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Київ: Норма права, 2021. 128 с
7. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ. 2012. 320 с.
8. Кузнецова Н.Ф. Перспективы совершенствования УК РФ. Государство и право на рубеже веков (материалы всероссийской конференции). Криминология, уголовное право, судебное право. М., 2001. С.112.

9. Матвійчук В.К., Харь І.О. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України, К. Алерта КНТ; ЦУП. 2010. 460 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник, за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків. Юрінком Інтер: Право. 2001. 416 с.
11. Кримінальне право України: Загальна частина: за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право. 2010. 456 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник, за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. Київ: Істина. 2011. 324 с.
13. Меркулова В. О. Зміст та функціональне значення поняття суб'єкта кримінальної відповідальності. Право України. 2004. № 4. С. 111–115.
14. Актуальні проблеми кримінального права. Лекція. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса. 2015. 25 с. URL:<http://oduvsv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek-7-1.pdf> (дата звернення 20.04.2022)
15. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник, за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. Київ: Істина. 2011. 324 с.
16. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): підручник, за ред. В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. Харків : Право. 2019. 440 с.
17. Кримінальне законодавство розвинених країн (Англія, США, Франція, Німеччина, Японія): збірник законодавчих матеріалів. Москва. Видавництво «Зерцало». 1999. 267 с.
18. Баулін Ю.В. Обставини, що виключають злочинність діяння. Харків: Основа. Вид-во при Харк. ун-ті, 1991. 360 с.
19. Вереша Р. В. Суб'єкт злочинного діяння за кримінальним законодавством зарубіжних держав. Право України. 2006. № 9. С. 137–143.

20. В. К. Грищука. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини. Монографія. Хмельницький університет управління та права. Хмельницький. 2013. 736 с.
21. Кримінального кодексу Франції. URL:https://yurist-online.org/laws/foreign/criminalcode_fr/_doc-5-.pdf (дата звернення 20.04.2022)
22. Кримінальний кодекс Королівства Іспанії. під ред. В. Л. Менчинського. Перекл. На укр.мову. О. В. Лішевської. Київ. ОВК. 2016. 284 с.
23. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ. Юрисконсульт. 2006. 1048 с.
24. Кримінальний кодекс Республіки Польща, ред. В. Л. Менчинського :перекл. з польск. В. С. Станіч. Київ : ОВК. 2016. 138 с.
25. Серебреннікова А. В. Кримінальне право ФРН Кримінальне законодавство розвинених країн (Англії, США, Франції, Німеччини, Японії): збірник законодавчих матеріалів За ред. І. Д. Козочкина. М.: Зерцало. 2001. 352 с.
26. Кримінальний кодекс Іспанії. За ред. Н. Ф. Кузнецової та Ф. М. Решетнікова. М: Зерцало-М, 1998. 2016. 203 с. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf> (дата звернення 20.04.2022)
27. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch, Fassung vom 03.06.2021, Bundesministerium für Digitalisierung und Wirtschaftsstandort.URL:<https://web.archive.org/web/20210608160908/https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296> (дата звернення 20.04.2022)
28. Буткевич В. Г., Мицик В. В. , Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник. Либідь. 2002. 608 с

29. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія як інструмент розвитку міжнародного кримінального права. Судова апеляція. 2009. № 4 (17). С. 94-100.
30. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26.
31. Ірина Гриненко. Ознаки суб'єкта злочину як критерії класифікацій злочинів. 2019. 187с. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313.2019.7.33> (дата звернення 20.04.2022).
32. Грудзур О.М. Об'єктивна сторона провокації хабара. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Вип. 22. 2010. 258-266 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2010_22_30 (дата звернення 20.04.2022).
33. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження). Львів. ЛНУ ім. І. Франка. 2010. 780 с.
34. Кримінальний процесуальний кодекс. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. Ст. 88.
35. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. Київ. 2011. 361 с.
36. Кримінальне законодавство розвинених країн (Англії, США, Франції, Німеччини, Японії): зб. законодат. матеріалів Н.А. Голованова, В.М. Єрьомін, І.Д. Козочкін, Н.Є. Крилова та ін: за ред. І.Д. Козочкина. Москва. Зерцало. 1999. 352 с.
37. Н.Ф. Кузнєцова, І.М. Тяжкова. Курс кримінального права в п'яти томах. Том 1. Загальна частина: Вчення про злочин. 2002. URL: <http://yport.inf.ua/subyektyi-prestupnogo-deyaniya.html> (дата звернення 20.04.2022)
39. Злочини та кримінальний процес. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2011-title18/pdf/USCODE-2011-title18.pdf> (дата звернення 20.04.2022)

40. Вереша Р. Суб'єкт злочину за кримінальним законодавством різних країн.

URL:http://libnet.com/content/9444_Sybekt_zlochiny_za_kriminalnim_zakonodavstvom_riznih_krain.html (дата звернення 20.04.2022)

41. Теорія держави і права: навч. посіб. О. М. Головка, І. М. Погрібний, О. В. Волошенюк та ін. за заг. ред. І. М. Погрібного; МВС України. Харк. нац. ун-т внутр. 2010. 276 с

42. Гороховська О.В. Відповідальність за необережне позбавлення життя: Зарубіжний досвід. Держава та регіони. Сер. Право. № 1. 2013. с. 208-212. URL:http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2013/45.pdf (дата звернення 20.04.2022)

43. Criminal Code of the French Republic (as of 2005) (English version) URL: <https://goo.gl/L8fQXR> (дата звернення 20.04.2022)

44. Кримінальне укладання (Кримінальний кодекс) Федеративної республіки Німеччина: текст та науково-практ. Коментар. За ред. А. І. Парога. М.: Проспект. 2010. 280 с. URL:https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf (дата звернення 20.04.2022)

45. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина загальна: курс лекцій Коржанський М.Й.: Наукова думка та Українська видавнича група. 1996. 592 с.

46. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. 528 с.

47. Н.Г. Іванов. Аномальний суб'єкт злочину. Проблеми карної відповідальності. Закон і право. Москва. 1998. URL: <https://ibl.pp.ua/2/000901.html> (дата звернення 20.04.2022)

48. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник В. Л. Ортинський, К. Б. Марисюк, Я. В. Ступник. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2018. 424 с.

49. Фріс П.Л., Медицький І.Б. Юридична особа як суб'єкт злочину за законодавством країн Європи та Америки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». 2007. № 3. С. 338–344.

50. Кримінальний кодекс Іспанії. За ред. Н. Ф. Кузнецової та Ф. М. Решетнікова. М: Зерцало, 1998.

51. Кодекс карний. Коментар. Автори: Budyn-Kulik Magdalena, Kozłowska-Kalisz Patrycja, Kulik Marek, Mozgawa Marek. Науковий редактор Марек Мозгава. Варшава: Wolters Kluwer Polska Sp. z o o. 2019. 748 с. URL:https://static.profinfo.pl/file/core_products/2019/3/28/054600097bb3f71783392083e6e1acab/Kodeks%20karny%20Mozgawa%20-%20profinfo.pdf?view (дата звернення 20.04.2022)

52. Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правової диференціації віку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2014. С. 181-184. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_9-1_54 (дата звернення 20.04.2022)

53. Старосольська С.П. Проблемні аспекти аналізу суб'єкту злочину. Збірник наукових праць. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція. Вип.9-1. Одеса 2014. С. 192-195. URL:<https://dropdoc.ru/doc/1021722/m%D1%96n%D1%96sterstvo-osv%D1%96ti-%D1%96-nauki-ukra%D1%97ni-m%D1%96zhnarodnij> (дата звернення 20.04.2022)